

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

КРЕДИТ-ИҚТИСОД ФАКУЛЬТЕТИ

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

Кредит-иқтисод факультети

декани, и.ф.н., доц.

Сагтаров О.Б. _____

“ _____ ” _____ 2014 й.

“БАНК ИШИ” КАФЕДРАСИ

САЙФИДИНОВ ФАЙЗУЛЛО НАСИМОВИЧ

**ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ЛИКВИДЛИЛИК
ДАРАЖАСИНИ ОШИРИШ**

5340700 – “Банк иши” таълим

йўналиши бўйича

бакалавр даражасини олиш учун

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий раҳбар:

к.ўқ. Умаров З.

“ _____ ” _____ 2014 й.

“Ҳимояга тавсия этилади”

“Банк иши”

кафедраси мудири

доц. Д. Саидов.

“ _____ ” _____ 2014 й.

Тошкент – 2014

МУНДАРИЖА

	Кириш	3
1-боб	Тижорат банклари ликвидлигининг назарий- ҳуқуқий асослари.....	7
1.1.	Тижорат банклари ликвидлиги тушунчаси ва унинг аҳамияти.....	7
1.2.	Тижорат банклари ликвидлигини бошқариш назариялари.....	15
1.3.	Тижорат банклари ликвидлик даражасини оширишнинг чет эл тажрибаси.....	22
2- боб	Тижорат банклари ликвидлигининг жорий ҳолати таҳлили.....	30
2.1.	ГЭП таҳлили орқали тижорат банклари ликвидлигини таъминлаш амалиёти.....	30
2.2.	Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг ликвидлиги таҳлили.....	36
2.3.	Тижорат банклари ликвидлиги ва даромадлигига таъсир этувчи омиллар таҳлили.....	50
3-боб	Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари ликвидлиги даражасини ошириш йўллари.....	57
	ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР	65
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати....	68

КИРИШ

Битирув малакавий ишининг долзарблиги. Ўзбекистонда мустақиллик йилларида бозор иқтисодиётига ҳос бўлган икки поғонали банк тизими шакллантирилди, айти пайтда ушбу тизим мунтазам равишда такомиллаштирилмоқда. Бозор иқтисодиётида доимо "рақобат" деган бозор унсури фаолият кўрсатади. Иқтисодий рақобат йулида банкларнинг муҳим вазифаларидан бири - ўз мижозлари ва контрагентлари олдидаги мажбуриятларини бажара олиш қобилиятидир. Шу боис ушбу омилга Президентимиз томонидан алоҳида эътибор қаратилиб, банк-молия тизимидаги ислохотларни чуқурлаштириш, иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг энг муҳим устувор вазифаларидан бири сифатида белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги “2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислох қилиш, унинг барқарорлигини ошириш ва юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги ПҚ-1438-сонли қарорига мувофиқ, тижорат банкларининг капиталлашув даражаси, барқарорлиги ва ликвидлилигини ошириш устувор йўналишлар сифатида белгилаб берилди. Сўнгги йилларда республикамиз тижорат банкларининг капиталлашув даражасини ошириш, аҳолининг банкларга бўлган ишончини янада мустаҳкамлаш, тижорат банклари ликвидлилиги, тўловга қобилиятлилиги ва барқарорлигини таъминлаш борасида улкан ишлар амалга оширилиб келинмоқда.

Банклар ўз мажбуриятларини тўлиқ бажариши учун мижозлари олдида ишончли имижига эга бўлиши лозим. Бу ишонч эса банкларнинг ликвидлилиги негизидан келиб чиқади. Иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида тижорат банклари ўз фаолиятлари барқарорлигини таъминлаши учун, аввало, ликвидлиликка, тўлов қобилиятига, даромадлиликка мунтазам эътибор қаратиши талаб этилади. Таҳлиллар шунини кўрсатадики, мавжуд тижорат банкларининг ҳисобот даври давомида

вакиллик ҳисобварақларида маблағлари етарли бўлиши кузатилгани ҳолда, ҳисобот даври ўртасида вакиллик ҳисобварақлари сезиларли тушиб кетмоқда ва ушбу ҳолат уларнинг ликвиддигига ҳам таъсир қилмоқда. Натижада, ҳисобот даври ўртасида миқдорлар мажбуриятларининг биринчи талабини бажаришда айрим қийинчиликлар юзага келмоқда. Шунингдек, ликвид активларнинг банк брутто активлари ҳажмидаги улуши юқори бўлишига қарамай, мажбурий заҳира ставкаларининг юқори бўлганлиги сабабли Марказий банкнинг мажбурий заҳирасида депонентланган маблағлар улуши ҳам юқориликча қолмоқда. Ушбу маблағлардан банклар фаолиятини амалга ошириш лицензияси қайтариб олингандан кейингина фойдаланилишини ҳисобга олсак, улар банклар ликвидлигини таъминлашга хизмат қилмаётганлиги маълум бўлади. Қолаверса, тижорат банклари ликвидлигини оператив ҳал этилишида Марказий банк томонидан овердрафт, овернайт ва бошқа ликвидликни таъминлайдиган қайта молиялаш кредитлардан фойдаланилмаяпти. Юқоридаги ҳолатлар тижорат банкларида ликвидлик муаммосининг долзарблигини белгилаб беради ва банклар ликвидлигини таъминланишини такомиллаштириш йўллари чуқур илмий таҳлил қилишни тақозо этади.

Битирув малакавий ишининг предмети – тижорат банклари ликвидлигини иқтисодий меъёрлар асосида оширишнинг амалий жиҳатлари, шунингдек ликвидлигини иқтисодий меъёрлар асосида бошқаришни такомиллаштириш хусусиятлари ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг объекти бўлиб, тижорат банклари ликвидлигини даражасини оширишда Марказий банк томонидан ўрнатилган иқтисодий меъёрлар, тижорат банклари актив ва пасивлари таркиби, динамикаси ҳамда ликвидлик даражасини ошириш усуллари ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифалари. Битирув малакавий ишининг мақсади тижорат банклари ликвидлигини иқтисодий меъёрлар асосида оширишнинг назарий асослари ва амалий

жиҳатларини ўрганиш, таҳлил қилиш, банкнинг олтин қоидасидан келиб чиқиб тижорат банклари активлари ва мажбуриятларининг мувофиқлигини ҳамда унинг ликвидлиikka таъсирини ўрганиш, шунингдек уни такомиллаштириш борасида илмий ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборатдир.

Битирув малакавий ишида ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар белгилаб олинди:

- тижорат банклари ликвидлигининг назарий-ҳуқуқий асосларини ўрганиш;
- тижорат банклари ликвидлигини бошқариш назарияларини ўрганиш;
- тижорат банклари ликвидлик даражасини оширишнинг чет эл тажрибасини ўрганиш;
- Ўзбекистон Республикаси банк тизими ва очик акциядорлик тижорат (ОАТ) “Турон банк”нинг актив ва пасивлари таркиби, динамикаси ва структурасини таҳлил қилиш;
- “Ипотекабанк” акциядорлик тижорат банкининг ликвидлик меъёрларини таҳлил қилиш;
- тижорат банклари ликвидлик даражасини оширишда Халқаро Базель қўмитасининг янги тавсиялари ва ривожланган мамлакатлар банк тизими тажрибасидан келиб чиқиб, республикаимиз банк тизимида қўлланиладиган иқтисодий меъёрларни такомиллаштириш ҳамда хулоса ва таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Битирув малакавий ишининг илмий-амалий аҳамияти. Республикаимиз тижорат банкларининг рақобатбардошлигини, аҳолининг банкларга бўлган ишончини янада ошириш, қолаверса, тижорат банкларининг мижозлар олдидаги мажбуриятларини ўз вақтида ва сифатли бажарилишини таъминлаш, иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида банкларимизнинг иқтисодиёт ривожини учун мақсадли ҳамда узоқ муддатли

кредитлар ва инвестициялар ажрата олиши, ресурс базаларини янада мустаҳкамлаши, шу билан биргаликда ўз ликвидлилигини меъёр даражасида сақлаб туриши ва юқори даражада даромадга эришиши бугунги кундаги энг асосий масалалардан биридир.

Битирув малакавий ишининг таркибий тузилиши. Битирув малакавий иши кириш, учта боб, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ташкил топган.

1-боб. Тижорат банклари ликвидлилигининг назарий-ҳуқуқий асослари

1.1. Тижорат банклари ликвидлиги тушунчаси ва унинг аҳамияти

Жаҳон иқтисодий амалиёти шуни кўрсатадики, банклар вужудга келгандан буён уларда ликвидлик муаммоси мавжуд. Яъни банклар фаолиятининг самарадорлиги - мижозлар олдидаги мажбуриятларни ўз вақтида бажара олиши билан белгиланади. Тарихдан маълумки, пул алмаштирувчи саррофлар ўз мажбурияги ва қарзларини тўлай олмаса ёки топшириқдарни бажара олмаса, уларнинг столлари синдирилган ва "banco rotto", деб эълон қилинган. Бизнинг юртимизда ҳам иқтисодий модернизация қилиш шароитида банкларни бошқариш жараёнида ликвидлик муаммоси долзарб бўлиб қолмоқда.

Ликвидлик тижорат банклари фаолиятида энг асосий тушунчалардан биридир. Ликвидлик тижорат банклари ишончилиги ва барқарорлиги асосини ташкил этади ва уларнинг тўловга қобилиятли бўлишига замин яратади. Банклар ликвидлиги уларнинг тўлов қобилияти ва ишончли бўлишини таъминлашда зарур категория хисобланади.

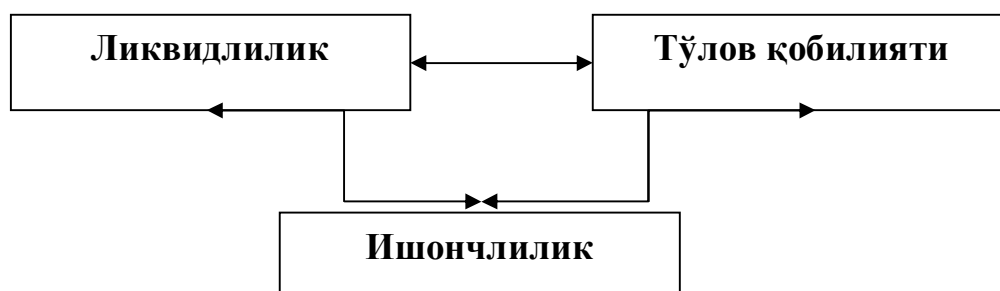
Шу ўринда банкларнинг ликвидлиги, тўлов қобилияти ва ишончилиги тўғрисида фикр билдирсак. Тижорат банкларининг мижозлар ва кредиторлар олдида ўз имижини сақлаб қолиши учун энг аввало уларнинг ликвидлиги ва тўлов қобилияти мустаҳкам бўлиши лозим.

Банк ликвидлиги бўйича рискларнинг ортишига таъсир килувчи бир қанча омиллар мавжудки, бу омиллар банк ликвидлигига алоҳида аҳамият беришни ва банк ликвидлиги бўйича хатарни доимий равишда кузатиб боришни талаб қилади. Шу сабабли банклар ўз даромадидан кечиб бўлса ҳам, ликвидликни сақлаб туришга мажбур.

Ўз навбатида, ресурслар банкларнинг даромадлигини ошириш мақсадига йўналтирилса, унда бу банкнинг ликвидлигига таъсир кўр-

сатади. Демак, банкларнинг ликвидлилиги ва даромадлиги ўзаро тескари мутаносибликда намоён бўлади.

Банклар ишончилиги деганда уларнинг ўз мижозлари олдидаги мажбуриятини, яъни биринчи талаб биланоқ амалга ошириш лаёқатига эга бўлган фаолиятини тушунамиз. Ишончилиikka эришиш учун эса банклар ликвид ва тўлов қобилиятига эга бўлиши лозим (1-расм):

1-расм. Банклар ишончилигининг амал қилиш шартлари.¹

Банк ликвидлигига турли адабиётларда турлича таъриф берилган ва ушбу атама банкнинг тўловга лаёқатлилиги тушунчасига жуда ўхшаш. Аввало, ушбу икки атаманинг фарқини англашга эътибор берайлик.

Профессор Колчина Н.В. ликвидлиikka “жорий мажбуриятларни исталган пайтда тўлай олиш”, тўловга лаёқатлилик эса “узоқ ва қисқа муддатли маблағлар бўйича мажбуриятларни вақтида бажара олиш”² деб изоҳ берган.

Жарковская Е.П. банк ликвидлигига қуйидагича таъриф берган: “Банк ликвидлиги банкнинг ўз вақтида, тўлиқ ва минимал йўқотишлар билан мажбуриятларини бажара олишидир. ... тўловга лаёқатлилик тушунчаси эса банкнинг тўлов бўйича мажбуриятларни ўз вақтида ва тўлиқ бажариши тушунилади ...”³.

Айрим муаллифлар "тўлов қобилияти" тушунчасига банкнинг кредиторлари олдидаги ўз мажбуриятларини кўрсатилган муддатда ва тўлиқ хажмда бажара олиш қобилияти деб, "ликвидлилик"ка эса банкнинг пул шаклидаги мажбуриятларини ўз муддатида бажара олишини

¹ Саттаров О.Б.Тижорат банклари ликвидлигини бошқариш. Монография. Тошкент-2010й.

² Колчина Н.В. Финансы предприятий: Ўқув қўлланма. –М., 1998. 398, 401-бетлар.

³ Жарковская Е.П. Банковское дело: Ўқув қўлланма. –М., 2006. 345-346 бетлар.

таъминлаш қобилияти, деб таъриф беришган. Ушбу ҳолатда муаллифлар тўлов қобилияти муддатида бажарилиши таъминланади дея фикр билдирганлар. Тўлов қобилиятига эга банк деганда ўз мажбуриятларини тўлиқ бажариш лаёқатига эга бўлган банк тушунилади. Ўз муддатида мажбуриятини бажарадиган банк ликвид хисобланади.

Ликвидлилик - банк мажбуриятларни керакли вақтда, яъни талаб этилган вақтда бажара олиш қобилиятидир. Тўлов қобилияти эса банк мажбуриятларини бажара олиш қобилиятидир. Агар банк депозитларни қайтариш вақти етганда бажара олмаса, у вақтинчалик ликвид булмайди, лекин банкка маблағлар тушгандан кейин у тўлай олади ва ўзининг ликвидлигини тиклайди. Ўз вақтида банк мажбуриятларини бажара олмаслиги банкнинг тўлов қобилиятига таъсир этмайди. Тўловга қобилиятли банк у эртами, кечми уз мажбуриятларини албатта бажаради. Ликвид банк эса, ўз муддатида мажбуриятларини бажарадиган банкдир. Банк амалиёти кўрсатишича, қисқа вақт мобайнида банклар ўз зиммасидаги мажбуриятларини бажариши орқали рақобат шароитида миждозлари ва имижини сақлаб қолади. Миждозларни йўқотмаслик ва келгусида янги миждозларни жалб қилиш орқали банклар даромад манбаини ошириб, самарали фаолият юритишни давом эттиради, чунки банкларнинг барча операциялари фақат ва фақат миждозлар учун бўлмоғи лозим.

Тижорат банклари ликвидлигининг назарий асосларини таҳлил қилиш учун унинг луғавий маъносини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Ликвидлилик бу (лотин тилидаги liquidite сўзидан олинган бўлиб-суюқ, оқувчан маъноларини билдиради) корхона асосий ёки айланма капиталини тез ва осон сота олиши, банк ликвидлиги эса банкнинг нақд маблағларга бўлган эҳтиёжи бўйича ўзининг мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ қоплай олишидир⁴. Ликвидлилик бу активлар ва қимматликларни сотиш даражасининг тезлиги ва уларнинг нақд пулга айланиши, тўловга

⁴ Азрилиян А.Н. Большой экономический словарь: –М., 1999. 427-428 бетлар.

қобилият эса эҳтиёжни қоплаш ва зарур буюмларни сотиб олиш учун етарли пул маблағларига эга бўлишдир.

Машҳур америкалик иқтисодчи П.Роуз " ... банк маблағларини ўзига мақбул нархларда ҳамда айнан шу маблағлар зарур бўлганида жалб эта олса банк ликвид хисобланади" дея изоҳ беради. Умуман олганда, банк ликвидлигини маблағлар жалб этиш орқали таъминлаш мумкинлигига эътибор қаратган. Бизнинг фикримизча, ушбу келтирилган таъриф бироз тор маънода қулланилган. Амалиёт кўрсатишича, банклар дастлаб ўз активларига таянади, активлардан самара кам бўлганда эса четдан ресурслар жалб этишлари ва ликвидлигини таъминлашлари мумкин. Бундан ташқари, банклар ушбу маблағларни фақат жалб этиш учун эмас, балки ўзида мижозларнинг мажбуриятларини бажариш учун маблағлар мавжуд бўлмаганида жалб эта олиши орқали белгиланиши тақозо этилади.

Таниқли олим Ж.Синки банклар ликвидлигини қуйидагича талқин этган: "... банк ликвидлиги асосан депозитлар ва кредитларга бўлган талабни қондиришга, лаёқатли бўлиши учун кераклигини билдиради. Қутилмаган ўзгаришлар банкка ликвидлик муаммосини келтириб чиқаради". Ушбу таъриф эса, аксинча кенгрок тарзда, банк олдида турган нафақат депозитлар, колаверса, мижозларнинг кредитларга бўлган талабларини қондиришни назарда тутган.

Амалда банк ликвидлик талабини доимо мавжуд активлари ҳисобига эмас, балки банклараро кредит ресурслари бозоридан ресурс жалб этган ҳолда ҳам бажариши мумкин.

Г.Н.Белоглазова эса: "ликвидлик - бу банк соғломлигини кўрсатувчи индикатор, бу борада муаммолар пайдо бўлиши унинг бузилганлигини кўрсатувчи биринчи ташхисдир, - дейди. Ушбу иқтисодчи олим банклар ликвидлиги Марказий банк томонидан назорат қилинишини инобатга олган ҳолда фикр билдирган. Ҳар бир банк ўз ликвидлиги ва мижозлари учун курашади ва уларни йўқотмасликка ҳаракат қилади.

Умумий ҳолда банк ликвидлиги технологик, яъни активларнинг пулга айланиш тезлиги жараёни, қолаверса, банк баланснинг ликвидлиги ҳамдир⁵.

Ликвидлик, тўловга лаёқатлик ва банкнинг барқарорлиги орасидаги муносабат 2-расмда акс этган.

Актив			Пассив
Банк талаблари			Банк мажбуриятлари
←┐			←┐
Ликвидлик			Тўловга лаёқатлик
←┐ ←┐ ←┐			←┐ ←┐ ←┐
Банк талабларининг муддатида бажарилиши			Мажбуриятларнинг муддатида бажарилиши
Банк барқарорлиги			

2-расм. Банк барқарорлигини таъминлашнинг асосий шартлари⁶.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг 1998 йил 2 ноябрдаги 421-сонли “Тижорат банклари ликвидлигини бошқаришга бўлган талаблар тўғрисида”ги низомида ликвидликка қуйидагича таъриф берилган:

Ликвидлик - банк мажбуриятларини бажариш ва активлар ўсишини молиялаш билан биргаликда депозитлар ва қарз маблағлари даражасининг пасайишини самарали бошқаришни билдиради.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, банк ликвидлигига қуйидагича таъриф беришимиз мумкин:

⁵ Кузнецова Л.Г., Кутузова Н.В. Платежеспособность и ликвидность: уточнение понятий. “Деньги и Кредит” журналы 8/2007 26-29 бетлар.

⁶ Саттаров О.Б. Тижорат банклари ликвидлигини бошқариш. Монография. Тошкент-2010й.

Банк ликвидлиги -бу банкнинг юзага келган мажбуриятларини қоплаш мақсадида тезкор равишда ва минимал харажатлар билан ўз активларини пул маблағларига айлантира олиш қобилияти ҳисобланади.

Банкнинг тўловга лаёқатлилиги - банк капиталига зарар етказмаган ҳолда аниқ бир санагача барча мажбуриятларини тўлиқ қоплай олиш қобилиятидир.

Демак, банк ликвидлиги - бу банкнинг жорий ва келгуси мажбурият ва тўловлари, кредит бўйича мижозлар талаблари бажарилишини ўз вақтида ва миқдорда, активларни ҳеч қандай зарар кўрмасдан нақд пулларга айлантириши ёки мақбул нархларда ресурс сотиб олиш қобилиятлари йиғиндисидир.

Ликвидлилик ҳолатини самарали кузатишга ҳамда фавқулодда ҳолатлар учун етарли даражада амалий ҳаракат режасини ишлаб чиқишга қобилиятсизлик аксарият ҳолларда банкларни ликвидлилик инқирозга, ҳатто банкротликка олиб келади. Ликвидлиги паст бўлган воситаларга узоқ муддатларга қўйилган маблағлар ҳисобидан қисқа муддатли ликвидлиikka бўлган эҳтиёжларни қондириш ва юқори фойда олиш ўртасидаги мувозанатни сақлаш банкни бошқаришнинг асосий компоненти ҳисобланади.

Тижорат банклари ликвидлиги таснифини кенгрок тарзда куйидаги расм оркали келтириш мумкин (3-расм):

Банк активлари ликвидлиги деб банк активларининг тез ҳамда ҳеч қандай йўқотишларсиз пул маблағларига айланиш қобилиятига айтилади. Банк активлари қанчалик ликвид бўлса, уларнинг четдан ресурсга эҳтиёжи шунча кам бўлади ҳамда банклар мавжуд ликвид активлар доирасида ўз мажбуриятларини бажаради. Бу ерда банклар қўшимча ҳаракат қилишига ўрин қолмайди. Яъни қўшимча ресурс жалб қилинмайди ва бу энг арзон усул ҳисобланади. Лекин масаланинг иккинчи томони шундан иборатки, банк активлари ликвидлиги юқори бўлиши унинг даромадлилигига

тескари мутаносибликда бўлади. Шунинг учун банклар ўз ликвидлилиги ва даромадлилигини самарали бошқаришлари лозим.

3-расм. Банклар ликвидлигини таснифланишининг асосий белгилари.⁷

Банк пасивлари ликвидлилиги - банкларнинг ресурсларга эҳтиёж сезилганда етишмаётган ресурсларни тезда жалб қилиш ва улар бўйича харажат қилинадиган фоизларини тўлай олиш қобилиятидир.

Банк баланси ликвидлилиги - банк активлари тезда пул маблағларига айланган ҳолда унинг пасивларидаги муддатли мажбуриятларини қоплаш қобилиятига эга бўлган банкларнинг балансига айтилади.

Банк тизими ликвидлилиги деганда мамлакатнинг бутун банк тизими ликвидлилиги тушунилади. Бутун банк тизими ликвидлигини Марказий

⁷ Саттаров О.Б.Тижорат банклари ликвидлигини бошқариш. Монография. Тошкент-2010й.

банк марказлашган тартибда, яъни барча банкларга турли ликвидлилик меъёрларини ўрнатиш, электрон тўлов тизимининг самарали механизмини яратиш, мамлакат ҳудудида пул муомаласини тартибга солиш, шунингдек, пул-кредит сиёсатининг асосий дастаклари билан назорат қилиш орқали таъминлайди.

Банк активлари ликвидлилик даражасига кўра уч асосий гуруҳга бўлинади:

1-даражали тезда пулга айланадиган юқори ликвид активлар:

а) кассадаги ва йўлдаги нақд пуллар, қимматбаҳо тошлар, монета, чеклар ва бошқа пул ҳужжатлари;

б) МБ вакиллик ҳисобварағидаги маблағ қолдиқлари;

в) “Ностро” ва “Востро” ҳисобварағи қолдиқлар;

г) мажбурий резервлар ҳисобварағи бўйича маблағлар қолдиғи;

д) қимматли қоғозлар, хазина векселлари, давлат облигациялари,

ЎРМБ нинг қимматли қоғозлари ва облигациялари.

2-даражали пулга айланиши мумкин бўлган ликвид активлар:

а) берилган кредитлар (жумладан, банклараро ҳам);

б) ўз инвестициялари;

в) бошқа қимматли қоғозлар, муддати 30 кунгача бўлган дебиторлар;

3-даражали ноликвид (паст ликвидли) активлар:

а) муддати ўтган ссудалар;

б) муддати ўтган фоизлар;

в) суд аралашуви билан ўзлаштирилиши кўзда тутилган ссудалар;

г) тугалланмаган ишлаб чиқариш;

д) асосий воситалар киради.

Ликвидлилик динамикаси ёки резервларнинг ортиқчалигига уч омил таъсир этади:

-жамғармаларнинг ўсиш ёки камайиши туфайли маблағларни тўплаш ёки сарфлаш;

-кредит ва инвестициялар ҳажмининг ошиш ёки тушиши оқибатида маблағларни тўплаш ёки сарфлаш;

-жамғармаларнинг ўсиш ёки камайиши туфайли мажбурий захиралар ҳажмининг ошиши ёки тушиши.

1.2. Тижорат банклари ликвидлигини бошқариш назариялари

Тижорат банклари ликвидлигини даражасини оширишдан аввал ликвид маблағларга эҳтиёжни ҳисоблаш зарур. Ликвид маблағларга эҳтиёжни ҳисоблаш қуйидаги ОАТ “Туронбанк” мисолида берилган:

1-жадвал

Ликвид маблағларга эҳтиёжни ҳисоблаш⁸ (2013 йил)

Сана	Қўйилмалар миқдори	Ўтган ойга нисбатан ўзгариши	Мажбурий резервдаги ўзгариш (15% даражасида)	Кредитлар	Ўтган ойга нисбатан ўзгариши	Ликвид маблағларнинг етишмаслиги (-) ёки ортиқчилиги (+)	
						Абсолют миқдор	Жамғарилган миқдор
А	1	2	3	4	5	6=2-3-5	7=2+3+5
Декабрь	10900	-	-	7000	-	-	-
Январь	10800	-100	-15	6500	-500	415	400
Февраль	10750	-50	-7,5	6490	-10	-32,5	382,5
Март	10440	-310	-46,5	6400	-90	-173,5	209
Апрель	9900	-540	-81	6440	40	-499	-290
Май	9840	-60	-9	6460	20	-71	-361
Июнь	9810	-30	-4,5	6500	40	-65,5	-426,5
Июль	9720	-90	-13,5	6530	30	-106,5	-533
Август	9790	70	10,5	6720	190	-130,5	-663,5
Сентябрь	9840	50	7,5	6800	80	-37,5	-701
Октябрь	9980	140	21	7200	400	-281	-982
Ноябрь	10500	520	78	7680	480	-38	-1020
Декабрь	10940	440	66	8040	360	14	-1006

Ликвидликка бўлган эҳтиёж исталган давр учун ҳисобланиши мумкин. Юқоридаги жадвалга кўра, фақат биринчи кварталда қўшимча

⁸ Маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

тушумлар келиб тушади, қолган даврларда эса ликвид маблағлар етишмаслиги кузатилмоқда. Ликвид маблағларга бўлган талаб ва таклиф доимо ўзгарувчан бўлади, масалан, банкнинг мижозлари бўлган аҳоли асосан ой боши ёки охирида ойлик маошларини оладилар ва шу пайтда депозит маблағлари ҳажмининг ўсиши кузатилади. Банк ликвид маблағларига бўлган талаб ва таклифининг вужудга келиш манбаси 2-жадвалда кўрсатилган.

2-жадвал

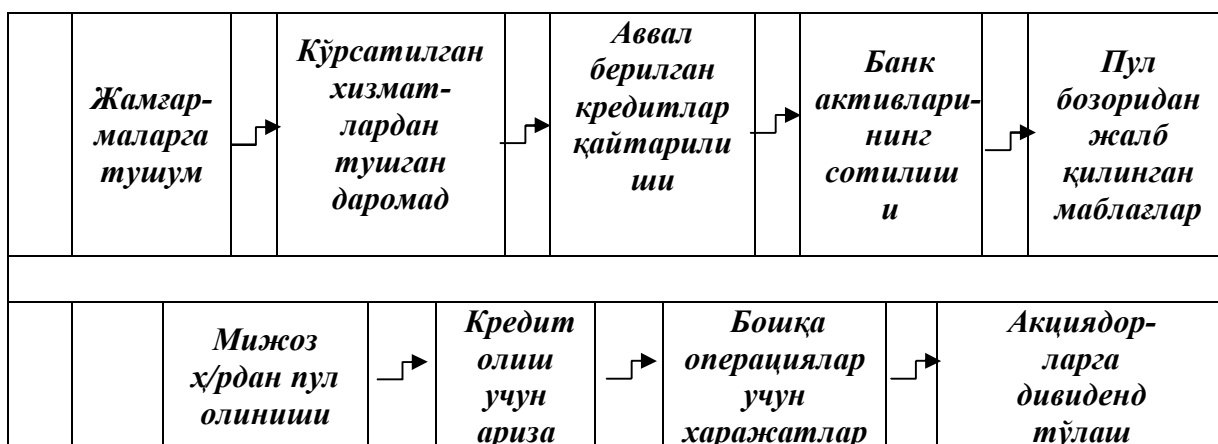
Банк ликвид маблағларига бўлган талаб ва таклифининг вужудга келиш манбаси⁹

Ликвид маблағлар таклифининг манбалари	Ликвид маблағларга талабнинг манбалари
<ul style="list-style-type: none"> - мижозлар томонидан депозит ҳисобрақамларига кирим; - нодепозит банк хизматларини сотишдан даромад; - илгари берилган ссудаларнинг қайтарилиши; - банк активларининг сотилиши; - пул бозорида маблағларни жалб қилиш. 	<ul style="list-style-type: none"> - Мижозлар томонидан депозит ҳисобрақамларидан пул ечилиши; - Тўловга қобилиятли мижозлар томонидан кредит олиш бўйича аризалар келиб тушганда; - нодепозит маблағларни жалб этишда тўланадиган харажатлар; - Банк хизматларини сотилиши жараёнида операцион харажатлар ва солиқлар тўлови; - Акционерларга дивиденд тўловлари.

Банк ликвид маблағларига бўлган талаб ва таклифининг вужудга келиш манбаси ҳар бир банк учун исталган даврдаги нетто-ликвид позициясини аниқлаб беради. Банк ликвид маблағларига бўлган талаб ва таклифнинг юқорида биз айтиб ўтган мижозлар томонидан депозит

⁹ Питер С.Роуз Банковский менежмент.Москва 1997 йил, 324-бет.

ҳисобварақларига кирим ва миқоз томонидан депозит ҳисобварақларидан пул ечилиши талаб ва таклифнинг асосий манбаларидан биридир. Нетто ликвид позицияси қуйидагича аниқланади:

4-расм. Талаб ва таклиф ҳаракати ҳисоби¹⁰

Ликвид маблағларга бўлган жами талаб жами таклифдан юқори бўлса ($L_t < 0$), ликвид маблағлар тақчиллиги, $L_t < 0$ бўлганда эса ортиқча ликвид маблағларнинг мавжудлигини аниқлаш мумкин.

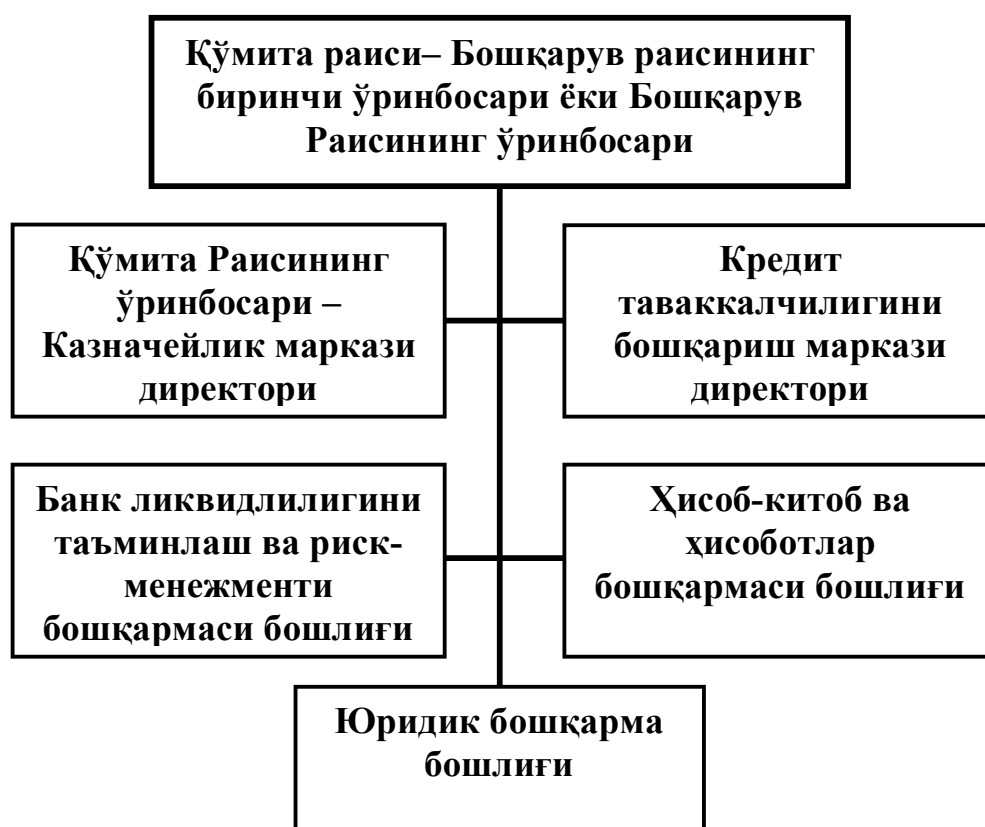
“Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 39-моддасига кўра, банклар маблағларнинг сақланиши ҳамда омонатчилар олдидаги мажбуриятларининг бажарилиши учун ўз миқозлари ва омонатчилари олдида жавобгардирлар. Ўзбекистон Республикасида банк ликвидлигини даражасини ошириш қуйидаги омиллар билан таъминланади:

- банк ва унинг атрофидаги муҳитнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олувчи, аниқ ифодаланган ва ҳужжатлаштирилган ликвидлиликни даражасини ошириш сиёсатининг мавжудлиги;
- банкнинг турли бўлинмаларининг мувофиқлаштирилганлиги;
- банк ликвидлилик ҳолатининг мониторинги вазифалари юкланган бўлинманинг мавжудлиги;
- маълумотлар базасини шакллантириш ҳамда банкнинг актив ва пассив ҳолатларини таҳлил қилиш учун ахборот тизимининг мавжудлиги.

¹⁰ Питер С.Роуз Банковский менежмент. Москва 1997 йил, 324-бет.

Тижорат банклари ликвидлиликни даражасини оширишда бир канча таркибий бўлинмаларга, жумладан, банк ликвидлилик ҳолатининг ҳар кунлик кузатуви, раҳбариятга банкнинг ликвидлиликка муносабати тўғрисида кундалик ҳисоботларни тайёрлаш, бунда ликвидлиликни қисқа муддатли режалаштириш ҳам ҳисобга олиниши керак, барча банк бўлимларидан керакли бўлган ахборотларни олиш ваколатига эга бўлиши керак.

Тижорат банкларида ликвидлиликни даражасини ошириш махсус бўлимларга юклатилиши ва уларда ликвидлилик Қўмиталари ташкил этилиши мумкин. Масалан, ОАТ “Турон банк”нинг ликвидлилик Қўмитаси ташкилий тузилиши 5-расмда акс этган.

5-расм ОАТ “Турон банк” нинг ликвидлилик Қўмитаси ташкилий тузилиши¹¹

Банк ликвидлигини бошқаришнинг ҳозирда тўрт хил назарияси мавжуд:

¹¹ Маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

1. Тижорат ссудалари назарияси. Бу назария 18-асрда Англияда пайдо бўлган. Унга кўра, банкнинг активлари қисқа муддатли ссудаларга жойлашган тақдирда, банк ўз ликвидлигини сақлаб қолади. Кредитлар фақатгина оборот маблағларини шакллантириш ва “пул- моддий товар захиралари-реализация-дебиторлик қарзлари-пул¹” қонунининг бажарилишига, яъни ишлаб чиқариш жараёнидан истеъмолгача бўлган жараённинг бажарилишига қаратилган. Аммо, бу назарияда ривожланаётган иқтисодиётнинг кредитларга эҳтиёжи ҳисобга олинмайди, чунки иқтисодий таназул шароитида қисқа муддатли ссудалар ҳам сўндирилмай қолиши мумкин. Бундан ташқари фаолиятини кенгайтирмоқчи бўлган корхоналар янги ер, бино, иншоот ва воситаларни сотиб олишга ва узоқ муддатли кредитга эҳтиёж сезади, бу эҳтиёжнинг бажарилишини банклар ёқламаганлиги учун тижорат майдонига кредит уюшмалари, жамғарма кассалари ва бошқа молия муассасалари каби рақобатчилар чиқа бошладилар ва улар корхоналар учун узоқ муддатли кредитлар ажрата бошладилар.

2. Жойдан жойга кўчириш назарияси (*shiftability theory*). Бу назарияга кўра, банкларнинг активлари осонликча бошқа кредиторлар ва инвесторларга реализация қилинадиган бўлиши керак. Бунда кредит таъминоти учун олинган ликвидли активлар, масалан, қимматли қоғозлар исталган пайтда сотилиши ёки шу қимматли қоғозлар эвазига Марказий Банкдан ресурс жалб қилиш мумкин. Бу қимматли қоғозлар иккиламчи резерв вазифасини бажаради ва уч талабга жавоб бериши: юқори сифат, тез сотилиши ва қисқа муддатга мўлжалланиши керак. Инқироз шароитида ликвидли активлар фонд бозоридаги котировкалар кескин тушиб кетиши оқибатида қадрини йўқотиши мумкин. Аммо, юқори ликвидли активларнинг даромадлилиги паст бўлади.

3. Кутиладиган даромад назарияси. Банк кредит учун олинган таъминот объекти ёрдамида эмас, қарз олувчининг бўлғуси даромадлари асосидаги пул оқимларини таҳлили орқалигина режалар тузиши лозим. Саноат учун

берилган кредитлар истеъмол учун берилган кредитлардан ликвидирок, ўз навбатида, истеъмол кредитлари ипотека кредитларидан ликвид, яъни уларнинг rischi камроқ ва муддати қисқа. Аммо, ҳар доим ҳам қарз олувчининг барча пул оқимларини ҳамиша ҳам назорат қилиш имкони бўлавермайди, қутилмаган вазиятлар қарз олувчининг пул оқимларини тўхтатиб қўйиши мумкин. Банкнинг инвестицион портфели шундай ташкил топиши керакки, бунда қимматли қоғозлар бўйича тўланадиган маблағларнинг сўндирилиш муддати кредит портфели бўйича тўловларга яқин бўлиши керак.

4. Пассивларни бошқариш назарияси. Бу назариянинг асоси ликвидлилики таъминлаш учун бозордан активларни сотиб олишга қаратилган.

Биринчидан, банклар ликвидлик муаммосини ҳал қилишда валюта бозорлари орқали қўшимча маблағлар жалб этадилар, бу усул ғарб мамлакатларида кенг тарқалган.

Иккинчидан, ликвидни сақлаш учун ресурслар Марказий банк, тижорат банклари ва евровалюталар бозоридан жалб этилади. Аммо, баъзи пайтларда маблағларни жалб эта олиш имконияти банкнинг талабига эмас, балки обрў ва мавқеига боғлиқ бўлиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан юқори ликвидли қимматли қоғозлар сифатида давлатнинг қимматли қоғозлари, Марказий банкнинг облигациялари тан олинмоқда.

Инфляция шароитида фоиз ставкаларининг ўзгариши хўжалик юритувчи субъектларга бевосита таъсир кўрсатади ва улар фаолиятининг узлуксиз бўлиши учун кредитга эҳтиёж сезадилар ва ушбу даврда корхоналарнинг банклардаги муддатсиз депозитлари ҳажми ошмайди. Бунда ресурсга талаби бўлган банклар нодепозит маблағларни жалб этишга ҳаракат қиладилар. Тижорат банкининг ликвидлигини бошқариш назариялари банк амалиётида ҳам учрайди, лекин уларнинг ҳар бири турли хил даражада қўлланилади.

Банк ликвидлигини бошқариш назариялари¹²

Назария номи	Асосий қоидалар	Камчиликлар
Тижорат ссудалари назарияси	Банкнинг активлари қисқа муддатли ссудаларга жойлашган экан банк ўз ликвидлигини сақлаб қолади.	Ривожланаётган иқтисодиётнинг кредитларга эҳтиёжи ҳисобга олинмайди. Иқтисодий таназзул шароитида узоқ муддатли ссудалар сўндирилмай қолиши мумкин.
Жойдан жойга кўчиш назарияси	Банкларнинг активлари осонликча реализация қилинадиган бўлиши керак: -МБ да кредитларни қайта молиялаш имконияти; -юқори ликвидли гаровлар; -ҳукуматнинг қимматли қоғозлари ва ҳоказолар шунга киради.	Инқироз шароитида ликвидли активлар фонд бозоридаги котировкалар кескин тушиб кетиши оқибатида қадрини йўқотиши мумкин. Юқори ликвидли активларнинг даромадлилиги паст.
Кутиладиган даромад назарияси	Банкнинг пул оқимларини қарз олувчининг бўлғуси даромадларининг таҳлили асосида режалаштириш лозим	Қарз олувчининг барча пул оқимларини ҳамиша ҳам назорат қилиш имкони бўлавермайди. Кутилмаган вазиятлар ва узлуксиз инқирозлар қарз олувчининг пул оқимларини тўхтатиб қўйиши мумкин.
Пассивларни бошқариш назарияси	Ликвидлиликни таъминлаш учун бозордан активларни сотиб олиш	Маблағларни жалб этиш имкониятини банкнинг обрўйига боғлиқ

Ликвидлилик rischi пайдо бўлишининг сабаби биринчидан, ликвидлилик коэффициентининг белгиланган нормативдан ёмон томонга четга чиқиши, иккинчидан, банкнинг нақд маблағларга бўлган эҳтиёжини қондира олмаслигидан иборатдир.

¹² Маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

1.3. Тижорат банклари ликвидлилик даражасини оширишнинг чет эл тажрибаси

Ҳозирги кунда халқаро банк амалиётида тижорат банклари учун зарур ликвид маблағларнинг даражаси мажбурий бўлган умумий формула ёки меъерий ҳужжатлар билан тартибга солинмаган. Ҳар бир давлат Марказий банклари банк тизими учун зарур бўлган иқтисодий меъёрларни ривожланган мамлакатлар банк тизими тажрибасидан ҳамда Халқаро Базель Қўмитасининг янги тавсияларидан келиб чиққан ҳолда белгилайди ва амалиётга татбиқ этади. Ўз навбатида, ушбу иқтисодий меъёрлар мамлакат банк тизимининг барқарорлигига, иқтисодиёт ва ундаги дастурий-мақсадли, узоқ муддатли, цикли, тасодифий ва мавсумий ўзгаришларга жиддий таъсир кўрсатади.

Базель II нинг 14-принципига асосан, ликвидлилик даражасини зарур даражада сақлаш учун тижорат банки ликвидлиликни даражасини ошириш бўйича конкрет стратегияга эга бўлиши, ликвидлиликни ҳар куни назорат қилиши ва ликвидлилик муаммосига дуч келганда аниқ муқобил ечимлар режасини тузиши зарур¹³.

Базель II талабларига кўра, биринчидан, банк ликвидлилик бўлими бошқаруви баланسدан ташқари мажбуриятларга балансдаги мажбуриятлар каби катта эътибор бериши лозим, яъни мажбуриятлар комплекс равишда ўрганилиш лозим;

Иккинчидан, ликвидлиликни бошқариш стратегияси аниқ ва тушунарли ҳолда бўлиши ва банк кенгаши томонидан тасдиқланиши, назорат қилиниши, мониторинг ўтказишни кучайтириши лозим;

Учинчидан, ликвидлилик стратегиясида вужудга келадиган рискнинг даражаси ҳақида бошқарув аъзоларининг воқиф бўлиши зарур;

Тўртинчидан, бошқа операция рискларининг (кредит, бозор ва оператив рисклар) ликвидлилик даражасига таъсир этиши ва доимий муқобил вариантларнинг тайёр бўлиши;

¹³ www.bis.org – халқаро Базель қўмитасининг расмий веб-сайти.

Бешинчидан, ҳар бир хорижий валюта тури бўйича таҳлил олиб бориш, чегирмалар белгилаш ва уларни ўзгартириб туриш.

2010 йил сентябрь ойида Банк назорати бўйича Базель кўмитаси банк капитали ва ликвидлигининг янги стандартлари тўлиқ ишлаб чиқилганлигини эълон қилди ҳамда ноябрь ойида ушбу янги стандартлар катта йигирмалик давлатлари раҳбарларининг Сеул саммитида тасдиқланди. Базель III дея номланаётган ушбу янги стандартлар банклар капитали етарлигига минимал талабларнинг тобора ва босқичма-босқич кучайтиришни назарда тутди. Ушбу янги стандартларга “G-20” - катта йигирмалик давлатларида 2013 йилдан бошлаб ўтилиши ҳамда 2019 йилга келиб ушбу давлатларда банклар ўз капиталларини ва ликвидлилик меъёрларини Базель III талабларига тўлиқ мослаштиришлари кутилмоқда¹⁴.

Базель III талаблари ўзи нималардан иборат, деган савол юзага келиши аниқ. Ушбу саволга батафсилроқ тўхталиб ўтсак. Базель III да банк капиталига оид қатор янги тушунчалар, жумладан «Буфер капитали» деб умумий ном олган иккита: консервацион ҳамда контрциклик буфер капитали тушунчалари киритилмоқда¹⁵.

Контрциклик капитал ҳар бир мамлакат шарт-шароитидан келиб чиққан ҳолда, 0-2,5 фоиз доирасида белгиланади.

Яна бир янги тушунча - бу тизим учун муҳим банклар капиталига кўшимча талаблардир. Тизим учун муҳим банклар деганда ҳажми, мураккаблиги ҳамда тузилмавий ўзаро боғланганлиги сабабли уларнинг таназзулга учраши бутун молия тизими инқирозига ҳамда иқтисодий фаоллик фалажига сабаб бўладиган банклар тушунилади. Базель III да бундай банклар капиталига нисбатан кўшимча талаблар ишлаб чиқилиши лозимлиги тўғрисида умумий келишувга келинган.

Базель-III тавсияларини қўллашдан кўзланаётган асосий мақсадлар:

¹⁴ www.wikipedia.com веб-сайти маълумотлари асосида.

¹⁵ www.bis.org – халқаро Базель кўмитасининг расмий веб-сайти.

- банк секторининг молиявий-иқтисодий тангликдан келиб чиқадиган инқирозларга қарши тура олиш имкониятини ошириш;
- риск-менежмент ва бошқарув сифатини ошириш;
- банклар фаолияти, капитал базаси шаффофлигини (транспарентлиги) кучайтириш.

Халқаро Базель кўмитасининг капитал етарлилигига қўйилган янги талабларини қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин (4-жадвал):

4-жадвал

Банк капитали етарлилиги бўйича Базель III талабларини жорий этиш муддатлари¹⁶ (тегишли молия йилининг 1 январь ҳолатига).

Кўрсаткич номи	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Базавий I даражали капитал (Оддий акциялар + тақсимланмаган фойда)га минимал талаб	3,5%	4,0%	4,5%	4,5%	4,5%	4,5%	4,5%
Махсус заҳира капитали	-	-	-	0,625%	1,25%	1,875%	2,50%
Базавий I даражали капиталга минимал талаб + Махсус заҳира капитали	3,5%	4,0%	4,5%	5,125%	5,75%	6,375%	7,0%
I даражали капиталга минимал талаб	4,5%	5,5%	6,0%	6,0%	6,0%	6,0%	6,0%
Умумий капиталга минимал талаб	8,0%	8,0%	8,0%	8,0%	8,0%	8,0%	8,0%
Умумий капиталга минимал талаб+ Махсус заҳира капитали	8,0%	8,0%	8,0%	8,625%	9,25%	9,875%	10,5%

Жадвалдан маълум бўладики I даражали капиталга минимал талаб амалдаги 4 %дан 2013 йил 1 январга келиб 4,5 фоизга, 2019 йил 1 январга келиб эса 6 %га етади. Базавий I даражали капитал эса (оддий акциялар + тақсимланмаган фойда)га нисбатан талаб 2013 йилдан бошлаб 3,5%, 2015

¹⁶ www.bis.org – халқаро Базель кўмитасининг расмий веб-сайти.

йилдан буён эса 4,5 % даражасида белгиланади. Фавқулодда ҳолатлар учун махсус заҳира капитали (Capital Conservation Buffer) шакллантирилиб, унинг меъёрий даражаси 2019 йилга келиб 2,5% этиб белгиланади. Контрциклик заҳира капитали (Countercyclical Capital Buffer) миллий шароитлардан келиб чиққан ҳолда босқичма-босқич 2019 йилга келиб базавий I даражали капиталнинг 2,5 %и миқдорида белгиланади.

Базель-III негизидаги асосий янги талаблар:

- капитал етарлилигига нисбатан янги талаблар (оддий акциялар ва тақсимланмаган фойдага устуворлик бериш, кўшимча махсус заҳира капиталини шакллантириш);

- 2 та ликвидлилик коэффицентига (liquidity coverage ratio, net stable funding ratio) нисбатан меъёрий талабларни жорий этиш;

- левераж коэффицентини жорий қилиш (Бунда коэффицентнинг ўртача чораклик даражаси ҳисобланади ва дастлабки босқичда унинг меъёрий даражаси 3 фоиз этиб белгиланади).

Бундан ташқари Базель-III га мувофиқ, банкларга капиталнинг 15 фоизидан ошмайдиган миқдорда консолидациялашмаган молиявий муассасаларнинг оддий акцияларига инвестициялар қилишга рухсат берилади. Инвестицияларнинг юқоридаги 15 фоиздан ортиқ қисми 2018 йилнинг 1 январидан бошлаб капитал таркибидан 100 фоиз чегириб ташланади. Демак, Базель III га кўра, банклар регулятив капитали кўрсаткичи, биринчи даражали банк капитали, консервацион буфер капитали, контрциклик буфер капитали ҳамда тизим учун муҳим банклар капиталига кўшимча талаблар йиғиндисидан иборат бўлади.

Базель-III нинг янги тавсияларига кўра тижорат банклари ига нисбатан ҳам янги талаблар белгиланади.¹⁷

¹⁷ www.bis.org – халқаро Базель қўмитасининг расмий веб-сайти.

1. Жорий ликвидлик коэффициенти (Liquidity Coverage Ratio (LCR)) – 2015 йил 1 январдан бошлаб:

LCR	=	Юқори ликвид активлар	≥ 100%
		30 кун мобайнида соф пул чиқимлари	

2. Соф барқарор манбалар коэффициенти (The Net Stable Funding Ratio (NSFR)) – 2018 йил 1 январдан бошлаб:

NSFR	=	Мавжуд барқарор манбалар	≥ 100%
		Талаб қилинган барқарор манбаларнинг фойдаланилиши	

Юқоридаги янги талаблар банк тизимида жорий этилишида қуйидаги муаммолар юзага келиши мумкин:

➤ Оддий акциялар салмоғини ошириш учун қўшимча акцияларни муомалага чиқариш ва инвесторларни жалб этиш, акциялар таклифининг ортиши ҳисобига акция баҳосининг пасайиши;

➤ Таксимланмаган фойда салмоғини ошириш борасида акциядорлар ўртасида манфаатлар келишмовчилигининг юзага келиши;

➤ Янги ликвидлик талабини жорий этиш ҳисобига даромадлиликнинг пасайиши;

➤ Банкларнинг кредитлаш кўламининг қисқариши ва ҳ.к.

Кўплаб давлатларда банклар ликвидлик кўрсаткичлари муддатлари бўйича гуруҳланган, баланснинг актив ва пасив моддалари нисбати асосида ҳисобланади. Масалан, Францияда бундай муддат 3 ой ҳисобланади. Францияда банклар ини таъминлаш учун банк мажбуриятларини жалб қилганда айнан ана шу муддатга уларни жойлаштирган. Тижорат банклари бу ҳисоб-китоб натижаларини назорат органларига хар чоракда тақдим этишлари шарт. Мазкур кўрсаткичларнинг минимал даражаси 60% дан кам бўлмаслиги керак.

Буюк Британия тижорат банклари Англия банки (Марказий банк) да ҳар ойда пул маблағлари, "Ностро" ҳисоб рақамларидаги қолдиқлар, талаб қилиб олгунча депозитлар ва бир кун муддатга жойлаштирилган қимматли қоғозлар ва қайта ҳисобга олувчи векселларни барча жалб қилинган ресурсларга нисбати орқали акс этирувчи ликвидлилик меъёрига риоя қилганлик тўғрисида маълумот беради. Бундан ташқари, тижорат банклари Англия банки олдида ҳисоботни талаб қилмайдиган бошқа ликвидлилик меъёрларини ҳам ҳисоблайди. Улар:

-бир ой муддатга жойлаштирилган активлар сўндирилишининг худди шу муддатли мажбуриятларга нисбати;

-олти ой муддатга жойлаштирилган активларнинг худди шу муддатли мажбуриятларга нисбати орқали ифодаланади.

Германия тижорат банклари ҳам ҳар ой Германия Федерал банки олдида баланс и тўғрисида ҳисобот беради. Германияда меъёр билан тижорат банкларига қуйидаги нисбатларга амал қилиш мажбурияти белгиланган. Уларга қуйидагилар киритилади:

-қисқа муддатли ва ўрта муддатли қўйилмаларнинг (4 йилгача) шунга тенг муддатли жалб қилинган ресурслар ва омонатларга нисбати;

-узоқ муддатли қўйилмаларнинг (4 йил ва ундан ортиқ муддатга) худди шу муддатга жалб қилинган ресурсларга нисбати.

Россия тижорат банкларида ликвидлилик меъёрлари мавжуд чегараларда бўлиб, уларни бажариш ҳар бир банк учун мажбурийдир. Россия банки ҳар ойда тижорат банклари томонидан тақдим этилган ҳисоботлар асосида уларнинг ҳолати бўйича назорат ўрнатади. Мана шу иқтисодий меъёрларга риоя қилинмаса, Россия банки огохлантирувчи ёки чеклов чоралари- ПН (жарима, айрим операциялар бўйича чекловлар ёки тақиқ ўрнатиш, филиаллар очишни тақиқлаш ва бошқалар) қўллаши мумкин.

Россия тижорат банклари ликвидлилик кўрсаткичларини ҳисоблашда куйидаги формулалардан фойдаланади¹⁸:

Лаҳзали ликвидлилик коэффиценти:

$$H_2 = \frac{Л_{Ам}}{ОВм} * 100\%, (H_2 \geq 20\%).$$

Бунда: -ликвид активлар; -муддатсиз мажбуриятлар;

Жорий ликвидлилик коэффиценти:

$$H_3 = \frac{Л_{Аг}}{ОВг} * 100\%, (H_3 \geq 50\%).$$

Бунда: -30 кунгача бўлган жорий ликвид активлар; -30 кунгача бўлган жорий мажбуриятлар;

Узоқ муддатли ликвидлилик коэффиценти:

$$H_4 = (K_p / K + O_d) * 100\%, (H_4 \geq 120\%).$$

Бунда: K_p - банк томонидан берилган кредитлар, 1 йилдан ортиқ муддатда олиниши лозим бўлган депозитлар, кафолатли гарантиялар миқдорининг 50 фоизи (1 йилдан ортиқ муддатли); K - банкнинг ўз капитали; -банкнинг узоқ муддатли мажбуриятлари (1 йилдан ортиқ муддатли);

Умумий ликвидлилик коэффиценти:

$$H_5 = \frac{Л_{Аг}}{A - P_0} * 100\%, (H_5 \geq 20\%).$$

Бунда: A-жами актив; P₀-кредит муассасаларининг мажбурий резервлари.

Қимматли қоғозлар (металлар) билан боғлиқ операциялар бўйича ликвидлилик коэффиценти:

$$H_{14} = (Л_{Адм} / ОВ_{дм}) * 100\%, (H_{14} \min 10\%)$$

Бунда: Л_{Адм} – юқори ликвидли актив қимматли қоғозлар; ОВ_{дм} – талаб қилиб олингунча қимматли қоғозлар ва муддати 30 кунгача қимматли қоғоз мажбуриятлари.

¹⁸ Жарковская Е.П. Банковское дело: Ўқув қўлланма. –М., 2006 йил.

АҚШда тижорат банклари ликвидлигини баҳолашда қуйидаги формулалардан фойдаланилади:

L_1	=	I даражали резервлар (Касса+МБ даги вакиллик ҳисобварақлари)	$\geq 5-10\%$
		Депозитлар	

L_2	=	I даражали резервлар + II даражали резервлар (қимматли қоғозлар)	$\geq 15-25\%$
		Депозитлар	

L_3	=	Кредитлар	$60\% \leq L_3 \leq 70\%$
		Умумий активлар	

L_4	=	Асосий депозитлар	$\geq 75\%$
		Умумий депозитлар	

Кўп банклар депозитларни ресурс базасининг барқарор қисми сифатида кўришади. Аммо амалиёт шунини кўрсатадики, мижозларнинг депозит ҳисобварақларидаги маблағлар, банкнинг бирор салбий ўзгаришлар натижасида ёки рейтинги пасайса банкни тарқ эта бошлайди. Бу эса депозитларнинг барқарор ва ўзгарувчан қисмларини баҳолаш кераклигини билдиради.

Лекин АҚШ банк тизими амалиётида тижорат банклари ликвидлигига Федерал Резерв тизими томонидан мажбурий ликвидлик меъёрлари ўрнатилмаган. Тижорат банкларига бирламчи ва иккиламчи захира меъёрлари тавсия этилади ҳамда пул оқимлари таҳлил этилади.

2- боб. Тижорат банклари ликвидлигининг жорий ҳолати таҳлили

2.1. ГЭП таҳлили орқали тижорат банклари ликвидлигини таъминлаш амалиёти

2014 йил 1 январь ҳолатига кўра юртимизда 27 та тижорат банки фаолият олиб бормоқда. Таъкидлаш жоизки, 2013 йилда мамлакатимиз банк тизимининг капиталлашув даражасини ошириш, унинг ини янада мустаҳкамлаш, барқарорлигини кучайтириш борасида катта ишлар амалга оширилди. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси банк тизими кўрсаткичлари нафақат халқаро умумқабул қилинган меъёрларга жавоб бермоқда, балки айрим йўналишлар бўйича ундан ҳам юқори баҳоларга эришмоқда.

Банклар барқарорлигини баҳолаш омилларидан бири - банк тизимининг жорий ликвидлик даражаси бир неча йилдан буён 65 фоиздан юқори бўлиб, белгиланган минимал даражадан 2 баробар юқоридир¹⁹.

Бугунги кунда, етакчи халқаро рейтинг агентликлари - «Fitch Ratings», «Moody's» ва «Standard & Poor's»нинг “барқарор” рейтинг баҳосини барча тижорат банклари олди.

Банк тизими фаолиятига тегишли барча индикаторларнинг, хусусан “банкларнинг умумий капитали етарлилиги”, “тижорат банклари ликвидлиги”, “депозитлар ҳажмининг динамикаси”, “кредит қўйилмалари ҳажмининг ўзгариши” индикаторлари 2013 йил якуни бўйича “юқори даража”даги баҳоларга мувофиқ келди.

Баланс актив ва пасивларини ликвид ва ноликвид, ўзгарувчи ва барқарор тамойиллар асосида бўлиши ликвид активлар ва ўзгарувчи пасивлар ўртасидаги фарқни аниқлайди. Бу фарқ иқтисодчилар тилида ГЭП дейилади.

¹⁹ www.cbu.uz – ЎзР МБнинг расмий веб-сайти маълумотлари асосида.

ГЭП концепцияси – бу “фарк” концепцияси бўлиб, сузиб юрувчи ва фиксирланган ставкалардаги банк актив ва пасивларининг баланслашмаганлиги ёки тафовутини англатади. Банк портфел концепцияси ўрнатилган вақт оралиғида фиксирланган (ўзгарувчи) ставкалардаги пасив олдида ўзгарувчи (фиксирланган) ставкалардаги активлар ортиқчалиги (етишмаслиги) суммасини ифодалайди.

Халқаро амалиётда ГЭП-таҳлили икки хил кўринишда олиб борилади:

- Ликвидлилик ГЭП-таҳлили;
- Фоизли ГЭП-таҳлили.

Ликвидлилик ГЭП-таҳлили орқали турли хил вақт оралиқлари бўйича банк талаблари ва мажбуриятлари ўртасидаги миқдор бўйича дисбаланс (мувозанатлашмаган баланс)ни аниқлаш имконига эга бўлади.

Фоизли ГЭП-таҳлили орқали фоиз ставкалар ўзгаришига банк сезгирлигини ва турли вақт оралиқларида фоиз ставкалар ўртасидаги дисбаланс тўғрисидаги маълумотларга эга бўлиш мумкин.

Банк ликвидлиги ва фоиз ставкалари рискинни самарали бошқариш мақсадида халқаро банк амалиётида мувозанатлашмаган баланс (дисбаланс)ни бошқариш стратегияси қўлланилади.

Дисбалансни бошқариш – бу фоиз келтирувчи активлар, депозитлар ва пул бозоридаги молиявий инструментлар баҳоларининг амал қилиш муддати ва ўзгариш эҳтимоли таъсирини таҳлил қилишни ўзида мужассамлаштиради.

Халқаро банк амалиётида фоиз ставкасининг тебраниши оқибатида кўрилиши мумкин бўлган молиявий зарарларнинг олдини олиш мақсадида, фоиз рискинни бошқаришда ГЭП ни бошқариш услубидан кенг фойдаланилади. Бунда фоиз ставкалари ўзгаришига сезгир активлар ва фоиз ставкалар ўзгаришига сезгир пасивлар ўзаро муофиқлиги таҳлил қилинади.

Фоиз ставкалари ўзгаришига таъсирчан бўлган активларига қуйидагилар киради: ўзгарувчан фоиз ставкалари бўйича берилган

ссудалар, сўндириш муддати келаётган банк инвестициялари (федерал фондлар, пул бозоридаги активлар ва бошқалар), ўрнатилган фоиз ставкалари бўйича тўловни амалга ошириш учун тортилган ссудалар.

Фоиз ставкалари ўзгаришига таъсирчан бўлган пасивларга қисқа муддатли заёмлар, пул бозоридаги муддати ўтиб бораётган депозит сертификатлар, ўзгарувчан фоиз ставкаларидаги мажбуриятлар.

Анъанавий таҳлил усулида фоиз рискинни ўрганишда фоиз ставкалари ўзгаришига сезгир бўлган активлар (ФСА) ва фоиз ставкалари ўзгаришига сезгир бўлган пасивлар (ФСП) солиштирилади. Солиштиришнинг мақсади - банкнинг соф фойдасининг ўзгарувчан фоиз ставкалари натижасида ўзгаришини аниқлашдан иборат.

Фоиз ставкалари ўзгаришига таъсирчан бўлган активлар ва пасивлар ўртасидаги миқдорнинг узилиши пуллик ГЭП (ёки банкнинг соф баҳоси) деб номланади ва у қуйидаги формула орқали ифодаланади:

$$\text{ГЭП} = \text{ФСА} - \text{ФСП}$$

Бунда: ФСА-Фоиз ставкалар ўзгаришига сезгир активлар;

ФСП-Фоиз ставкалар ўзгаришига сезгир пасивлар.

$$\Delta \text{Даромад} = \text{ГЭП} * \Delta \text{Фоиз ставкаси}$$

Юқоридаги ҳисоб-китоблар натижасида қуйидаги гатижалар келиб чиқиши мумкин:

$$v \quad (+) = (+) * (+)$$

$$(-) = (+) * (-)$$

$$(-) = (-) * (+)$$

$$v \quad (+) = (-) * (-)$$

Ушбу кўрсаткич фоиз рискинни даражасини баҳолаш имкониятини беради. Сузиб юрувчи фоиз кўринишидаги банк соф даромодларини ошириш, камайтириш ёки таъсир қилмаслиги мумкин. Бу портфел структурасига, фоиз ставкаларга сезувчанлигига ва ГЭП катталигига боғлиқ бўлади.

Фоиз рискени баҳоловчи бошқа кўрсаткич ГЭП муносабат ёки фоизли деб номланади:

$$\text{ГЭП (\%)} = (\text{ФСА} / \text{ФСП}) \times 100\%$$

Юқоридаги формула орқали, ГЭП таҳлилининг фоиздаги миқдорининг ўзгаришига қараб, фоиз рискени баҳолаш ва уни жиловлаш бўйича тегишли чоралар кўриш мумкин.

ГЭПни бошқариш банк фоиз ставкалар ўзгаришига сезгир активлар ва пасивлар даражасини, фоиз ставкалари ўзгариш циклларида фоиз маржасини максималлаштиришни қандай режалаштиришни аниқлаш мумкин.

ГЭП таҳлилининг асосий агрегатларини қуйидаги жадвалда акс эттириш мумкин (5-жадвал).

5-жадвал.

ГЭПнинг асосий агрегатлари²⁰:

Кўрсаткичлар	Ҳисоблаш	Эслатма
Пулли ГЭП	ФСА – ФСП	ФСА – Фоиз ставкалар ўзгаришига сезгир активлар ФСП – Фоиз ставкалар ўзгаришлар сезгир пасивлар
Фоизли ГЭП (ГЭП сезувчанлиги)	ФСА: ФСП	ФСА = Қисқа муддатли кредитлар + Узок муддатли ссудалар + Факторинг + Давлат қимматли қоғозлари + Бошқа (нодавлат) қимматбаҳо қоғозлар + Банклараро кредитлар. ФСП = Депозитлар + Қарзли мажбуриятлар + Қимматли қоғозлар

ГЭП-таҳлилида уч хил ҳолат кузатилиши мумкин:

²⁰ Буевич И.А. “Экономический анализ банка” Москва.2005

ГЭП < 0 Манфий ГЭП,

ГЭП > 0 Мусбат ГЭП,

ГЭП = 0 Нолли ГЭП.

Ушбу ҳолатларнинг ҳар бирини кўриб чиқамиз:

1. Манфий ГЭП шуни англатадики, фоиз ставкалари ўзгаришига таъсирчан бўлган активларига нисбатан фоиз ставкалар ўзгаришига сезгир пасивлар кўпроқлигини англатади. Агарда қандайдир вақт оралиғида фоиз ставкалари ошадиган бўлса банк барча қайта баҳоланадиган активларга бўйича олинадиган даромадларга қараганда барча қайта баҳоланадиган пасивларга кўпроқ тўлаб беради.

Банк маблағларни қисқа муддатга олиб, уни узоқ муддатга жойлаштирган ҳолатлар рентабелли ҳисобланади. Шунингдек, банк паст нархлардан олиб, уни даромадлироқ узоқ муддатли кредитга кўяди. Манфий ГЭП ҳолатидаги банк фоиз ставкаларининг тушишидан фойда кўради. Фоиз ставкаси ошганда, манфий ГЭП сезиларли даражадаги фоиз рискни вужудга келтиради, чунки нархлар даромадли активлардан кўриладиган фойдага нисбатан тезроқ оша бошлайди. Инфляция ҳолатларида манфий ГЭП молиявий фожеаларга олиб келади: даромадлар ўрнини зарарлар эгаллайди, банкнинг молиявий барқарорлиги бузилади, бу эса тўловга лаёқатсизликка олиб келади.

2. Нолли ГЭП банкнинг актив ва пасивларини муддатлар бўйича мувофиқлигини англатади. Ушбу ҳолатни одатда нейтрал риск деб номлашади. Нолли ГЭП ҳолати банк фоиз ставкалари ўзгариш жараёнида ўзининг портфелида “сарф қилинмайдиган” ссудаларни сақлайди. Шуни инобатга олиш керакки, актив ва пасивлар бўйича фоиз ставкаларнинг бир хилда ўзгариши соф фоиз даромадига таъсир қилмайди. Лекин, ушбу нолли ГЭП ҳолатида фоиз ставкалари ўзгариши билан боғлиқ бўлган рискнинг пайдо бўлиш имконияти йўқ дегани эмас. Муаммо шундан иборатки, актив ва пасивлар бўйича ставкаларнинг ўзгариши синхронланмагандир.

3. Мусбат ГЭП банк активларининг фоиз ставкалари ўзгаришига таъсирчан бўлган пасивларига нисбатан кўпроқлигини англатади. Агар фоиз ставкаларининг даражаси камайиш тенденциясига эга бўлса, банкнинг фоиз даромади фоиз қайтариш тўловлари харажатларига нисбатан тезроқ камаяди. Шу тариқа мусбат ГЭП ҳолатига эга бўлган банк фоизлар тушишидан зарар кўради ва унинг ошишидан даромад олади.

Умуман олганда, агар ГЭП ни кўриб чиқиш даврида фоиз ставкалари кўтарилса, унда мусбат ГЭП фоизлар кўринишидаги соф даромаднинг кутилгандек купайишига олиб келади. Агар ставкалар тушса, унда ҳам манфий ГЭП кўринишидаги соф даромаднинг купайишига олиб келади. Агар фоиз ставкаларининг ўзгариши кўзда тутилган йуналиш ва масштабда кетса, фоизлар кўринишидаги соф даромаднинг хақиқий ўзгариши кутилганига мос келади.

Кўп банклар депозитларни ресурс базасининг барқарор қисми сифатида кўришади. Аммо амалиёт шуни кўрсатадики, мижозларнинг депозит ҳисобварақларидаги маблағлар, банкнинг бирор салбий ўзгаришлар натижасида ёки рейтинги пасайса банкни тарк эта бошлайди. Лекин бунда юридик шахсларни ҳам назарда тутиб ҳаракат қилиш керак, яъни уларнинг банк билан алоқаларини мустаҳкамламоқ лозим.

Демак, банклар баланси ликвидлилигини юқоридаги мусбат ва манфий ГЭП билан биргаликда ликвидли ва ўзгарувчи мажбуриятлари суммаси ва муддати тенг бўлган ҳамда “банкнинг олтин қойдаси” сифатида эътироф этиладиган ҳолат банкларда кузатилади. Бу каби банкларда ҳеч қандай ликвидлилик муаммоси бўлмайди ва бу ҳолат ҳар доим ҳам кузатилмайди. Шунинг учун тижорат банклари ликвидлилиги Марказий банк томонидан ўрнатилган иқтисодий меъёрлар билан биргаликда банкларнинг мустақил ўзларининг ликвидлилик позициясини ҳисоблашлари, айнан актив ва пасивлар таркиби ва муддатлари мос келишини таҳлил қилишлари мақсадга мувофиқдир.

2.2. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг ликвидлилиги таҳлили

Тижорат банкларининг ликвидлилиги унинг баланс тузилмаси бўйича белгиланиб, унда активлар пассивга доир муддатли мажбуриятларни қоплаш учун ўз қийматини туширмаган ҳолда йўқотишларсиз пул маблаёларига айлантирилиши лозим.

Тижорат банклари депозит қабул қилар эканлар, уларни сақлаш ҳамда миқдор топшириғига мувофиқ ўз вақтида тўловларни амалга ошириш мажбуриятини ўз зиммасига олади. Банкнинг ўз мажбуриятларини бажара олишига жамоатчиликнинг ишончи банк томонидан янги депозитларни жалб қилишга имкон берувчи бош активи ҳисобланади. Банк томонидан миқдорнинг талабини қондира олмаслик бўйича йўл қўйилган ҳар бир ҳолат банкка ва умуман банк тизимига нисбатан жамоатчилик ишончининг йўқолишига олиб келади.

Ликвидлилик паст бўлган воситаларга узоқ муддатларга қўйилган маблағлар ҳисобидан қисқа муддатли ликвидликка бўлган эҳтиёжларни қондириш ва юқори фойда олиш ўртасидаги мувозанатни сақлаш банкни бошқаришнинг асосий компоненти ҳисобланади ва бошқарув органларининг самарадорлиги ҳамда банкнинг ижроия бошқарувининг малакаси юқори эканлигидан далолат беради.

Активлар ва мажбуриятларни қайтариш муддатларининг мос келмаслиги ликвидлилик хатарининг асосий манбаи ҳисобланади. Ликвидликни самарали бошқариш деганда, банклар бу номуносивликларни англаган ҳолда мавжуд хатарни камайтириш учун етарли чораларни кўриш йўли билан ликвидлик позициясини мустаҳкамлашни тушуниши керак. Банкнинг ликвидлик позицияси биринчи навбатда унинг ресурслар базаси барқарорлигига боғлиқ.

6-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, мамлакатимиз тижорат банклари жами активлари 2012 йил 26062537 млн сўмни ташкил этган бўлса, 2013 йилида 32656538 млн сўмга ошган. Кўрадиган бўлсак,

жами активларни нисбат кўрсаткичларида энг катта суммани 2012 йилда 13105160 млн.сўмга бўлган бўлса, 2012 йилда 18359417 млн.сўмга ошган. Тижорат банкларининг жами ликвид активлари жами активлар таркибида 35-37 % ни ташкил қилмоқда.

6-жадвал

Мамлакатимиз тижорат банклари активларининг таркиби динамикаси таҳлили²¹

№	Активлар	2012 йил	2013 йил	Ўзгариши(+/-)	
		млн сўм	млн сўм	млн сўм	%
1.	Касса ва нақд пул	778389	789609	11220	1,44
2.	ЎзР Марказий банкидаги пул маблағлари	4348676	4710623	361947	8,32
3.	Бошқа банклардаги пул маблағлари	4688172	5327749	639577	13,64
4.	Қимматли қоғозлар	25422	47038	21616	85,03
5.	Инвестициялар	628159	792507	164348	26,16
6.	Ссуда ва лизинг, соф ҳолда	13105160	18359417	5254257	40,09
7.	Молиявий инструментлар бўйича мижозлар мажбуриятлари	408157	364106	-44051	-10,79
8.	Асосий воситалар, соф ҳолда	855893	1001479	145586	17,01
9.	Ҳисобланган фоизлар	160903	191226	30323	18,85
10.	Ссуда ҳисоб-китоблари бўйича соф активлар	257492	264918	7426	2,88
11.	Бошқа активлар	806114	807866	1752	0,22
	Жами активлар	26062537	32656538	6594001	25,30

Умумий ҳолда, мамлакатимиз тижорат банклари жами активларининг динамикаси таҳлили ижобий баҳолаймиз. Банкларнинг активларини шакллантирувчи манба бу, албатта, банкнинг ўз маблағлари ва жалб қилинган маблағлар ҳисобланади. Сўнгги йилларда тижорат

²¹ “Ахбор рейтинг” рейтинг агентлиги 2014 йил феврал №34 –сон маълумотлари асосида тайёрланди.

банкларининг пассивлари ҳам ўсиш тенденциясини кўрсатмоқдадир. Буни кўйидаги жадвалда кўришимиз мумкин.

7-жадвал

**Мамлакатимиз тижорат банклари пассивларининг таркиби
динамикаси таҳлили²²**

№	Пассивлар	2012 йил	2013 йил	Ўзгариши(+/-)	
		млн сўм	млн сўм	млн сўм	%
1	2	3	4	5=4-3	6=5/3*100
1.	Талаб қилиб олингунча депозитлар	9507195	11220168	1712973	18,02
2.	Жамғарма депозитлари	1316633	1724928	408295	31,01
3.	Муддатли депозитлар	3424976	4845601	1420625	41,48
4.	Бошқа банкларга тўловлар	1337957	1512039	174082	13,01
5.	Тўловларга ссудалар	4510898	6905140	2394242	53,08
6.	Субординар қарзлар	84574	91274	6700	7,92
7.	Тўлов учун ҳисобланган фоизлар	86986	125394	38408	44,15
8.	Бошқа мажбуриятлар	2701776	2444419	-257357	-9,53
	Жами мажбуриятлар	22970995	28868963	5897968	25,68
9.	Оддий акциялар	1999520	2453140	453620	22,69
10.	Имтиёзли акциялар	23952	22248	-1704	-7,11
11.	Кўшимча капитал	15433	21840	6407	41,51
12.	Девальвация захираси	136142	780046	643904	472,96
13.	Тақисмланмаган фойда	836609	510301	-326308	-39,00
14.	Бирламчи баҳосидан ортган кўшимча қиймат	79886	0	-79886	-100,00
	Жами акционерлик капитали	3091542	3787575	696033	22,51
	ЖАМИ ПАССИВЛАР	26062537	32656538	6594001	25,30

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, мамлакатимиз тижорат банклари жами пассивлари 2012 йил 26062537 млн сўмни ташкил этган бўлса, 2013 йил бўйича 32656538 млн сўмга ошган. Бунинг охишига жами мажбуриятлари 2011 йилда 22970995 млн.сўмни ташкил этган бўлса, 2012 йилда 28868963 млн.сўмга ошган. Бундан кўринадики, тижорат

²²“Ахбор рейтинг” рейтинг агентлиги 2014 йил феврал №31 –сон маълумотлари асосида тайёрланди.

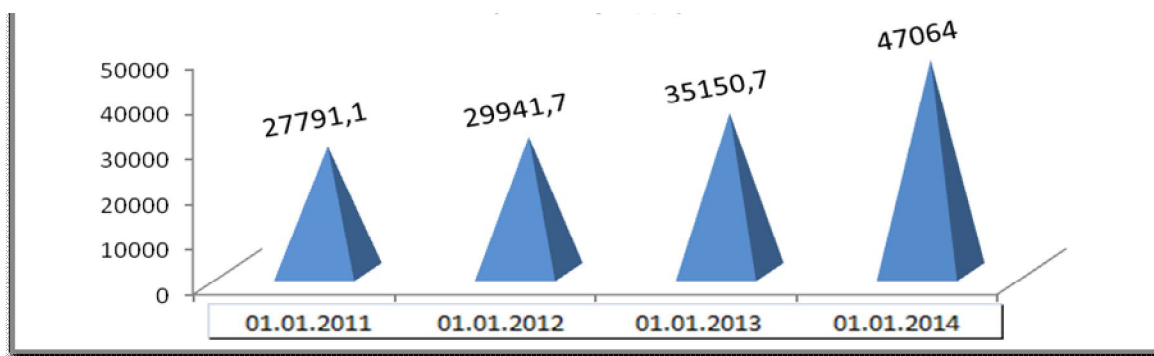
банкларимизнинг пассивининг 87-88%ни мажбуриятлар ташкил қилмоқда. Ўз навбатида, мажбуриятларнинг таркибида асосий улушни талаб қилиб олингунча депозитлар 2012 йилда 36,48% ни, 2012 йилда 34,36 %ниэса ташкил этгани банкнинг лаҳзалик ига таъсир кўрсатади.

Тижорат банкларининг жами акционерлик капитали 2011 йилда 3091542 млн.сўм бўлса, 2012 йилда эса 3787575 млн.сўмга ошгани ижобий.

Тижорат банкининг ликвидлилик даражасини таҳлил қилиш учун юртимизда узок йиллардан буён фаолият юритиб келаётган “Туронбанк” очик акциядорлик тижорат банкининг асосий кўрсаткичларини таҳлил қилишни мақсадга мувофиқ деб топдим.

ОАТ “Туронбанк”нинг активлар ва пассивларни бошқариш сиёсатининг асосий мақсадлари хатарларни бошқариш ва назорат қилиш усуллари ёрдамида банкнинг стратегик мақсадларига эришиш, баланс ликвидлигини зарур даражада сақлаб туриш, банк активларини бир текисда ўсиб боришини таъминлашдан иборатдир.

Ликвидлилик ҳолатини самарали кузатишга ҳамда фавқулодда ҳолатлар учун етарли даражада амалий ҳаракат режасини ишлаб чиқишга қобилиятсизлик аксарият ҳолларда банкларни ликвидлилик инқирозга, ҳатто банкротликка олиб келади.

6-расм. ОАТ “Туронбанк”нинг хусусий капитали динамикаси (млн.сўмда)²³.

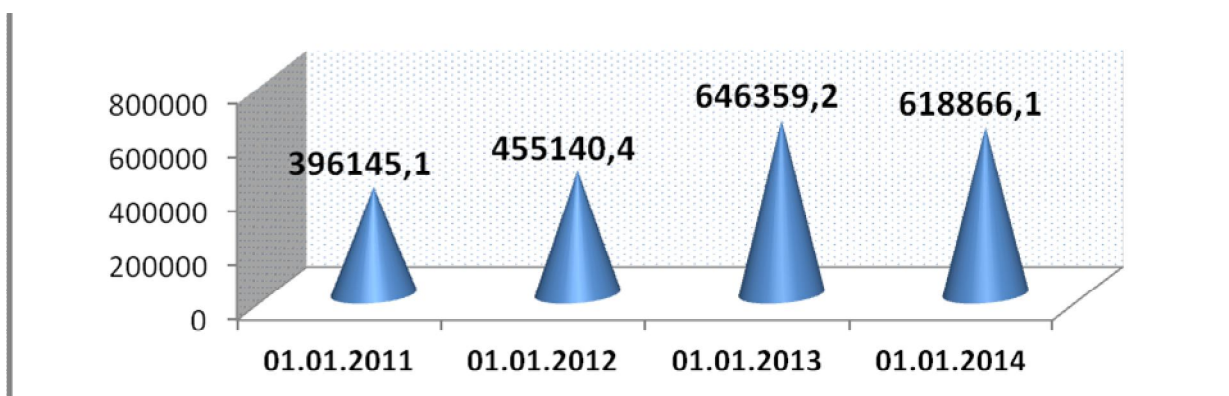
²³ ОАТБ “Туронбанк”нинг йиллик ҳисоботлари асосида тайёрланди.

2012 йил давомида банкнинг капиталлашув даражасида ҳам ўсиш кузатилган, банк устав капитали 29941,7 млн. сўмга етган ва умумий капитал кўрсаткичи 2011 йилга нисбатан 107,7 фоизга ошган.

2014 йил давомида банкнинг капиталлашув даражасини ошириш борасида амалга оширилган ишлар натижасида, банк устав капитали 47064 млн. сўмга етган ва умумий капитал кўрсаткичи ўтган йилга нисбатан 133,9 фоизга ошган. Бу кўрсаткич банк фаолияти учун муҳим ҳисобланади. Чунки банкнинг ўз маблағларининг ошиши унга бўлган ишончнинг ошишига олиб келади (6-расм).

Банк устав капитали ҳажмининг охириги 4 йил мобайнида мунтазам ўсиб бораётганлиги банк акциядорлари томонидан банк фаолиятини кенгайтириш ва ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиб келинаётганлигидан далолат беради.

Сўнги 4 йил мобайнида ушбу банкнинг активлари миқдори ўсган. Аммо 2014 йилга келиб банк активлари таркибидаги юқори ликвид активлари кескин тушган. Бу банкнинг ига салбий таъсир кўради. 2014 йилда банкнинг жами активлари 2013 йилга нисбатан 4,3 фоизга камайиб 618866,1 миллион сўмни ташкил этган.

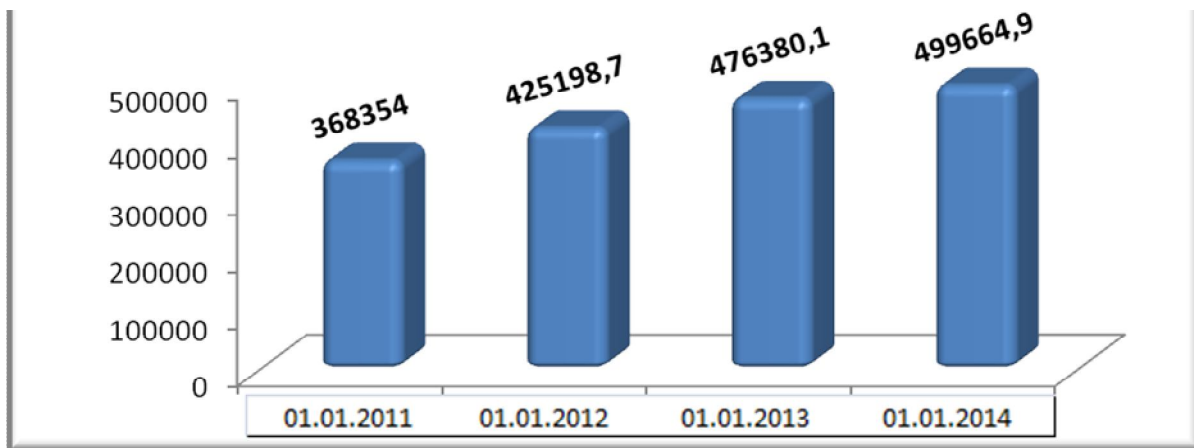

7-расм.ОАТБ “Туронбанк”нинг активлари динамикаси (млн.сўм).²⁴

Таҳлил қилаётган банкимизнинг депозит операцияларига эътибор қаратадиган бўлсак, банкнинг жами депозитлари 2013 йилда 476380,1 млн.

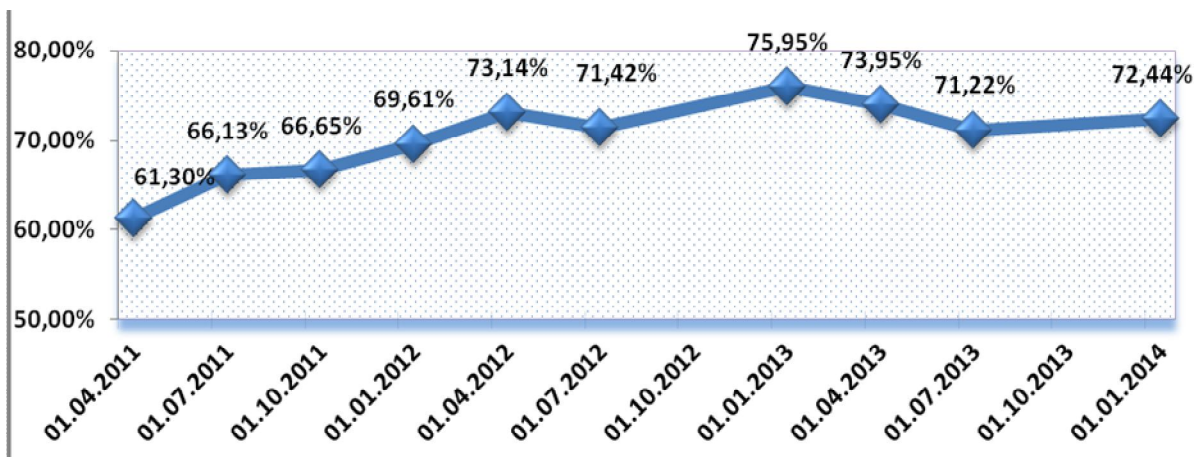
²⁴ ОАТБ “Туронбанк”нинг йиллик ҳисоботлари асосида тайёрланди.

сўмга етган ва умумий жами депозитлари 2012 йилга нисбатан 104,9 фоизга ўзгариб, 2013 йил давомида депозит операциялари даражасида ҳам ўсиш кузатилган, 2014 йил 1 январ ҳолатига 49966,9 миллион сўмга тенг бўлган.

8-расм. ОАТБ “Туронбанк”нинг жами депозитлари таркиби (млн.сўмда)²⁵

Тижорат банкларининг ўз мажбуриятларининг ўз вақтида бажара олиши банкнинг жорий ликвидлик коэффициенти билан боғлиқдир. Буни қуйидаги расмда кўришимиз мумкин.

9-расм. Тижорат банклари жорий ликвидлик коэффициенти динамикаси²⁶

Расм маълумотларидан кўринадикки, республикаимиз тижорат банкларининг жорий ликвидлик коэффициенти 3 йил муддат бўйича таҳлил қиламиз. Жорий ликвидлик коэффициенти маълум муддатларда ошиш

²⁵ ОАТБ “Туронбанк”нинг йиллик ҳисоботлари асосида тайёрланди.

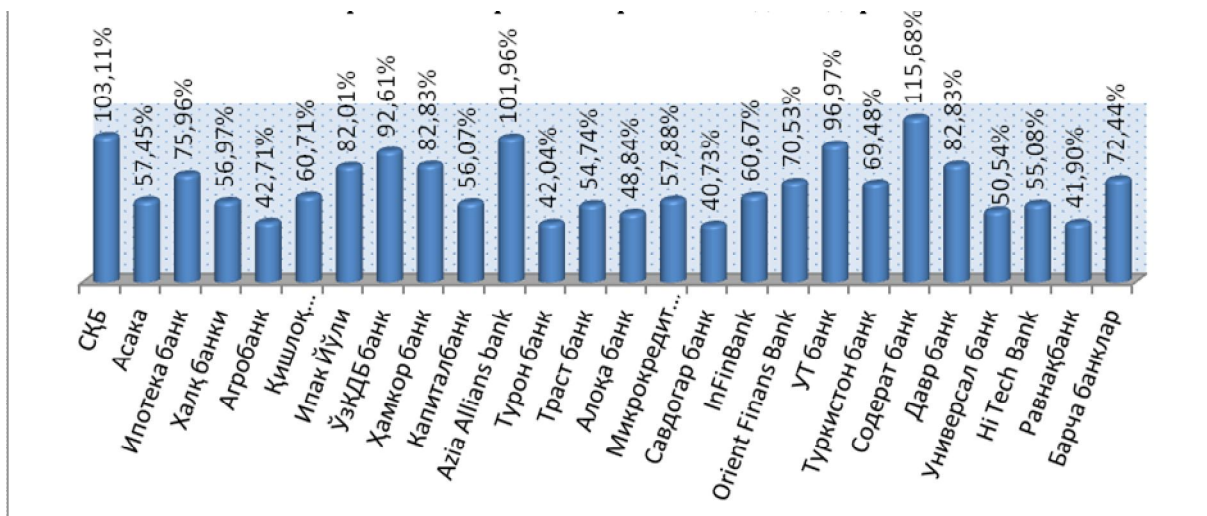
²⁶ “Ахбор рейтинг” рейтинг агентлиги 2014 йил №17 –сон маълумотлари асосида

ёки камайиш тенденцияга эга бўлган. 2011 йилда жорий ликвидлилик коэффициенти апрел ойида 61,30% ни, июль ҳолатига 66,13%га, октябрь ҳолатига эса 66,65%га ошиб, 2011 йил охирига келиб эса йил бўйича энг юқори 69,61% ошган. 2012 йилни таҳлил қиладиган бўлсак, апрел ойида 73,14%ни ташкил этган бўлса, йил охирида 75,95% га ошган. 2013 йилга келиб эса тижорат банкларининг жорий ликвидлилик коэффициенти йил бошида 75,95%.ни ташкил қилган бўлса йил охирига келиб бироз пасайган.

Тижорат банкларининг жорий ининг меъёри 30 %ни ташкил этиши керак. Юқоридаги расмдан кўринмоқдаки, барча тижорат банклари жорий ликвидлилик даражасини меъёрида тўлиқ бажарган.

Умумий ҳолда тижорат банкларининг жорий ликвидлилик коэффициенти динамикаси ошиш тенденциясига эга.

Энди республикамиз тижорат банклари жорий ликвидлилик даражасига баҳо берамиз.

10-расм. Тижорат банкларининг жорий ликвидлилик даражаси (2013 йил ҳолатига)²⁷

Расмга асосан, энг кам жорий ликвидлилик даражасига Садогарбанк 40,73%ни, Hi Tech Bank 41,90%ни, Туронбанк42,04 %ни, Агробанкда эса 42,71 %ни ташкил қилган. Энг юқори жорий ликвидлилик даражасига Содерат банкда эса 135,46 %ни, Саноат қурилиш банк 103,11%ни ва Azia

²⁷ “Ахбор рейтинг” рейтинг агентлиги 2013 йил №30 –сон маълумотлари асосида

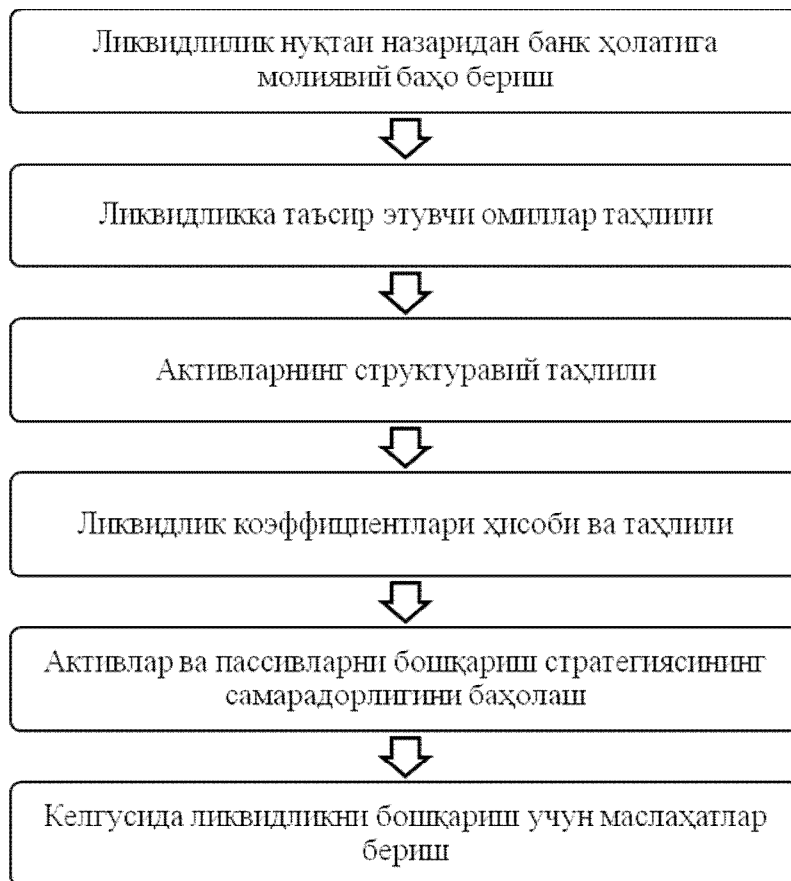
Allians Bank 101,96 %ни ташкил қилган. Жорий ликвидлилик даражасини хаддан ошиб кетиши тижорат банкнинг даромадлигига салбий таъсир кўрсатади. Қолган тижорат банклари ўртача 50-60 % даражасида сақлаб келинмоқда.

Умумий ҳолда тижорат банкларимиз жорий ликвидлилик коэффициенти даражаси ошиш тенденциясига эга. Юқоридаги расмдан маълумки бизнинг ҳар бир тижорат банкларимизнинг жорий и ўртача ўсиш даражаси 65 % дан юқори. Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки тўғрисидаги Қонунда жорий ликвидлилик меъёрий даражаси 30 % деб белгиланган. Лекин Базил қўмитасининг меъёрларига таянадиган бўлсак, 2015 йилнинг биринчи январидан бошлаб жорий ликвидлилик даражаси 100 % деб белгиланган. Ўйлайманки тижорат банкларимиз жорий ликвидлилик даражасини кейинги йилларда ҳам ўсиш даражасини таъминласа, Базил қўмитасининг талабини бажаради.

Тижорат банклари ликвидлигини бошқаришга бўлган талаблар тўғрисидаги низомга кўра, барча тижорат банклари жорий ликвидлилик меъёрларини бажаришларида, улар жорий активларнинг (тўлов муддати 30 кунгача бўлган барча ликвидлилик активлари, банк қўйилмаларининг бир марта бўлса ҳам муддати узайтирилган ва ёки аввал берилган ссудаларни тўлаш учун, шунингдек, қайтариш муддати ўтиб кетган кредитлар истисно қилинади) талаб қилиб олингунча мажбуриятлар суммаси нисбатига ва ижро этиш муддати 30 кунгача бўлган ҳолда аниқланади. Ушбу кўрсаткич 30 фоиздан кам бўлмаслиги керак.

Юқорида такидлаганимиздек тижорат банкларининг жорий ининг меъёри 30 %ни ташкил этиши керак. Юқоридаги расмдан кўринмоқдаки, барча тижорат банкларимиз жорий ликвидлилик даражаси меъёри тўлиқ бажарилган.

Тижорат банкининг ликвидлилик даражаси баҳолангач у бўйича таҳлил амалга оширилади. Тижорат банки ликвидлилик таҳлилининг асосий босқичлари чизмада акс этган.

11-расм. Тижорат банки ликвидлилик таҳлилининг асосий босқичлари²⁸

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан юқори ликвидли қимматли қоғозлар сифатида давлатнинг қимматли қоғозлари (давлатнинг қисқа муддатли облигациялари ва ўрта муддатли хазина мажбуриятлари), Марказий банкнинг облигациялари тан олинмоқда. Инвесторларнинг давлатнинг қимматли қоғозларидан оладиган даромадларининг фойда (даромад) солиғидан озод қилинганлиги уларнинг инвестицион жозибadorлигини оширишга хизмат қилади “Тижорат банклари ликвидлигини бошқаришга бўлган талаблар тўғрисида”ги 421-сонли Низомга кўра, барча тижорат банклари ликвидлилик меъёрларини бажаришлари лозимлиги қатъий кўрсатилган.

Тижорат банкининг ликвидлилик даражасини таҳлил қилиш учун АТИБ “Ипотекабанк”нинг баланс кўрсаткичларига назар ташлайлик.

²⁸ Маълумотлар асосида муаллиф томонидан тузилган

**АТИБ “Ипотекабанк”и жорий ликвид активлари
таркиби, млн. сўмда²⁹ (2013 йил)**

№	Активлар	баланс хисоб варақлар и	муддатс из	1 ойдан 3ойгача	3 ойдан 1 йилгача	1 йилдан 5 йилгача	5 йилдан ортиқ	жами
1	Нақд пуллар ва Марказий Банкдан олиш учун	10100 10300	581845,7	0	0	0	0	581845,7
2	Бошқа банклардан олиш учун	10500	100000	89106,3	49404	74378,2	13216,6	326105,1
3	Инвестиция	10700, 10900	5535,6	0	0	0	0	5535,6
4	Мижозларга тақдим этилган ссудалар:	12100- 15500		48713,2	318663,8	820211,6	707372,6	1894961,2
5	Бошқа молиявий активлар	17000	298,4	0	0			298,4
6	Жами		687679,7	137819,5	368067,8	894589,8	720589,2	2808746

ОАТБ “Ипотекабанк”и жами муддатсиз активлари 687679,5 млн сўмни, 1 ойдан 3 ойгача активлар эса 137819,5 млн сўмни ташкил этса, 3 ойдан 1 йилгача 368067,8 млн сўмни ва 1 йилдан 5 йилгача активлар эса 894589,8 млн сўмни ташкил қилмоқда. АТИБ “Ипотекабанк”нинг жорий ликвидлилик меъёрларини бажаришларида уларнинг тўлов муддати 30 кунгача бўлган барча ликвидлилик активлари, банк қўйилмаларининг бир марта бўлса ҳам муддати узайтирилган ва ёки аввал берилган ссудаларни тўлаш учун, шунингдек, қайтариш муддати ўтиб кетган кредитларни истисно қиламиз.

Умумий ҳолда, жорий активларнинг таркибида мижозларга тақдим этилган ссудаларнинг катта улушни ташкил этганлиги банкнинг ликвидлилик кўрсаткичларига салбий таъсир кўрсатади.

²⁹ АТИБ «Ипотека банк» нинг 2013 йил маълумотлари асосида тайёрланди.

**АТИБ “Ипотекабанк”и жорий мажбуриятлари таркиби
(2013 йил) млн. сўмда³⁰**

№	Пассивлар	баланс ҳисоб варақла ри	Муддат сиз	1 ойдан 3ойгача	3 ойдан 1 йилгача	1 йилдан 5 йилгача	5 йилдан ортик	жами
1	Талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар	20200	700000	0	0	0	0	700000
2	Жамғарма ва муддатли депозитлар	20400, 20600	0	584906, 8	192454,8	386691,2	2176,5	1166229
3	Бошқа банкларга тўлаш учун	21000	0	335,8	45572	30236	21656,8	97800,6
4	Бошқа жалб қилинган маблағлар	22100		506,3	3800	18000		22306,3
5	Сугурта мажбуриятлар	22100	0	20844,5	71138,8	464102,9	176539, 6	732626
6	Бошқа мажбуриятлар	29800	0	2604,7	0	0	0	2604,7
7	Жами		700000	609198,1	312965,6	899030,1	200372,9	2721567

АТИБ “Ипотекабанк”и жами жамғарма ва муддатли депозитлар 1166229 млн сўмни ва бошқа банкларга тўлаш учун маблағлар 97800,6 млн сўмни ташкил қилиб, жами жорий мажбуриятларнинг 70-75 %ини ташкил этган. Бундан ташқари муддатлар бўйича таҳлил қилсак, талаб қилиб олгунча сақланадиган депозитлари муддатсиз бўлиб, унинг суммаси 700000 млн сўмни ташкил қилган. Жамғарма ва муддатли депозитлар 1 ойдан 3 ойгачаси 584906,8 млн сўмни ташкил қилгани банкнинг ресурслар базаси мустаҳкам эмаслигидан далолат беради.

Умумий ҳолда, жорий мажбуриятларининг таҳлилига салбий баҳо берамиз.

³⁰ АТИБ «Ипотека банк» нинг 2013 йил маълумотлари асосида тайёрланди.

8,9-жадваллардан келиб чиқиб, ликвидлилик таҳлилини 10 -жадвалда акс этайлик.

10-жадвал

АТИБ “Ипотекабанк” нинг ликвидлилик даражаси таҳлили 31.12.2013 йил ҳолатига³¹

№	Ликвидлилик таҳлили	минг сўмда
1-қисм. Ликвид активлар		
1	Нақд пуллар ва Марказий Банкдан олиш учун	581845,7
2	Бошқа банклардан олиш учун	326105,1
3	Жами ликвид активлар	907950,8
6	(+) 30 кунда сўндириладиган активлар	137819,5
7	(-) Муддати ўтган кредитлар	0
8	Жорий активлар	1045770,3
2-қисм. Ликвидлилик коэффициентлари		фоизда
1	Жорий ликвидлилик (min 30%)	min 30%
	Муддатсиз ва муддати 30 кунгача активлар / муддатсиз ва муддати 30 кунгача мажбуриятлар	76,0
2	Лаҳзали ликвидлилик (min 25%)	
	Муддатсиз ликвид активлар / муддатсиз жорий мажбуриятлар	98,2
3	Қисқа муддатли ликвидлилик (100%)	
	Муддати 30 кундан 1 йилгача активлар / (муддати 30 кундан 1 йилгача мажбуриятлар + банк капитали)	47,6
3-қисм. Бошқа ликвидлилик кўрсаткичлари		фоизда
1	Жами ликвид активлар / жами активлар	31,1
2	Доимий бўлмаган мажбуриятлар / жами активлар	43,1
3	Ликвид активлар / доимий бўлмаган мажбуриятлар	71,8
4	Кредитлар / депозитлар	101,5

10-жадвалдаги таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, банк жорий ва лаҳзали ликвидлилик даражалари меъёр талабларига жавоб бериб, мос равишда 76,0 ва 98,2 фоизни ташкил этган. Демак, тижорат банки берилган муддат ичида ортиқча ликвид маблағларига эга ва банк активларининг ликвид қисми банкнинг энг нобарқарор ресурсларини

³¹ АТИБ “Ипотекабанк” нинг 2013 йил маълумотлари асосида

коплашга етарли. Қисқа муддатли ликвидлилик даражаси эса 47,6 фоизни ташкил этиб меъёрдан сал камроқ. Аммо, бу кўрсаткич ҳам ёмон эмас, чунки кўрсаткичнинг бир йил мобайнида ўзгариш эҳтимоли мавжуд. Бошқа кўрсаткичлар бўйича ликвидлилик даражаси ижобий, улар банкнинг ресурслар барқарор бўлмаган манбаларга таянмаганлиги ёки банк портфелидаги юқори ликвидли активлар улушининг ошганлигини англатади. Кўрсаткичнинг жуда юқори қиймати дастлабки муаммолар банкдан чиқиб кетадиган ресурслар (банклараро бозорлардан олинган қисқа муддатли қарзлар) манбаларига бўлган талабнинг пастлигини билдиради. Умумий олганда, тижорат банкининг ликвидлилик даражаси ижобий ҳолатда.

11-жадвал

Жорий ликвидлилик меъёрининг мамлакатимиз тижорат банкларида бажарилиш ҳолати, (фоиз ҳисобида)³²

№	Тижорат банклар	2005 й	2006 й	2007 й	2008 й	2009 й	2010 й	2011 й	2012 й	2013 й
1	ОАТБ “Ўзсаноат қурилиш банк”	83	86	81	54	60	58	65	81	102
2	ОАТБ “Агро банк”	81	75	66	73	60	65	34	34	43
3	ОАЖ “Асака банк”	149	108	84	79	71	66	67	73	58
4	ОАТБ “Алоқа банк”	75	38	48	63	47	42	33	53	49
5	ОАТБ “Қишлоқ қурилиш банк”	74	62	56	58	64	59	65	74	61

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, республикамизнинг йирик 5 та тижорат банкларининг жорий ликвидлилик даражасини 2005 - 2013 йилларда таҳлил қиладиган бўлсак, энг юқори кўрсаткични ОАТБ “Ўзсаноат қурилиш банк” кўрсатмоқда, яъни 2005 йилда жорий

³² Тижорат банкларнинг йиллик маълумотлари асосида

ликвидлилик 83%ни ташкил қилган бўлса 2008 йилда 54%га тушган бўлса, 2013 йилга келиб эса 102 % кўтарилган. ОАТБ “Агро банк”нинг жорий ликвидлилик даражаси йилдан йилга камайиб 2011-2012 йилларда бор йўғи 34%ни ташкил қилган. Бу кўрсаткич 2005 йилда 81 % бўлган. Бу шундан далолат берадики, банкнинг жорий мажбуриятлари йилдан йилга ошиб борсоқда. Бу эса банкнинг жорий ига салбий таъсир кўрсатмоқда. Қолган тижорат банкларининг аҳволи тжобий ҳолатда деб баҳолашимаз мумкин. Чунки жорий ликвидлилик даражаси ўртачаси 50-60 % даражасида сақланиб келинмоқда. Умуман тижорат банкларнинг жорий ликвидлилик даражасини меъёрдан ортиқ даражада сақлаб келаётганлигини ижобий баҳолаймиз.

Банк ликвидлилик рискига тўғри баҳолаш учун банкнинг ликвид активларига баҳо бериш зарур. Қуйидаги жадвалда АТИБ “Ипотекабанк” нинг ликвид активларига баҳо берамиз.

12-жадвал

АТИБ “Ипотекабанк” нинг активларини ликвидлилик даражасига кўра гуруҳланиши таҳлили³³

Активлар	2012		2013		Ўзгариши(+,-)	
	млн сўмда	фоизда	млн сўмда	фоизда	млн сўмда	фоизда
Юқори ликвидли активлар	649158,9	27,9	907950,8	31,0	258791,9	39,9
Ликвид активлар	1613295,7	69,3	1941910,3	66,2	328614,6	20,4
Ноликвид активлар	66405,7	2,9	82054,6	2,8	15648,9	23,6
Жами	2328860,3	100,0	2931915,7	100,0	603055,4	25,9

АТИБ “Ипотекабанк” нинг жами активлари 2012 йилда 2328860,3 млн сўмни ташкил этган бўлса, 2013 йилда эса 603055,4 млн сўмга ошган, яъни 2931915,7 млн сўмга ошган. Бунга асосан банкнинг ликвид активларининг 2012 йилга нисбатан 328614,6 млн сўмга ва юқори

³³ АТИБ “Ипотекабанк” нинг 2013 йил маълумотлари асосида

ликвидли активларнинг 258791,9 млн сўмга ошгани ижобий таъсир кўрсатгандир. Булардан ташқари банкнинг ноликвид активларининг 2012 йилга нисбатан 15648,9 млн сўмга кўпайиши банкнинг ликвидлилик кўрсаткичларига салбий таъсир қилади. Буни қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин.

13-жадвал

АТИБ “Ипотекабанк” нинг ликвидлилик кўрсаткичлари ҳолати (фоиз ҳисобида)³⁴

Кўрсаткичлар	Ҳисобот санасига амалда		Меъёрий даражаси
	2012	2013	
Лаҳзали ликвидлилик коэффициенти	92,2%	98,2%	Мин. 25,0
Жорий ликвидлилик коэффициенти	78,0%	76,0%	Мин. 30,0
Қисқа муддатли ликвидлилик коэффициенти	49,2%	47,6%	Макс. 100,0

АТИБ “Ипотекабанк” нинг ликвидлилик кўрсаткичлари ҳолатига баҳо баҳо берадиган бўлсак, лаҳзали ликвидлилик коэффициенти узиш суръатига эга булиб, жорий ва қисқа муддатли ликвидлилик коэффициентлари эса пасайганлигини кўриш мумкин. лаҳзали ликвидлилик коэффициенти 2012 йилда 92,2% ни, 2013 йилда эса 98,2% ни ташкил этган. Умумий ҳолда, тижорат банклари ликвидлилик рискинни олдини олиш учун ҳар бир тижорат банки халқаро амалиётда белгиланган ликвидлилик меъёрларига тўлиқ амал қилишлари керакдир.

2.3. Тижорат банклари ликвидлиги ва даромадлигига таъсир этувчи омиллар таҳлили

Тижорат банклари молиявий барқарорлигининг яна бир компоненти банк фаолиятининг даромадлигидир.

³⁴ АТИБ “Ипотекабанк” нинг 2013 йил маълумотлари асосида

Банк фойдасининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, агар ишлаб чиқариш соҳасида харажатлар ўзгарувчан капитал ва қисман қўшимча қиймат ҳисобидан қопланса, банкларда эса муомала харажатлари тўла, фақатгина қўшимча қиймат қисмидан қопланади.

Фойда олиш - банк фаолияти кўламини кенгайтириш манбаларидан биридир. Агар банк ишида капиталга даромад бошқа тижорат ташкилотларига нисбатан паст бўлса, капитал қўллаш фойдалироқ бўлган бошқа соҳаларга йўналтирилади.

Бундан ташқари, фойда раҳбарият фаолиятини рағбатлантиради, чунки улар операциялар ҳажмини ошириш ва такомиллаштириш, харажатларни камайтириш ва хизматлар сифатини оширганликлари учун фойданинг бир қисмини мукофот шаклида олишлари мумкин.

Банк фойдасининг энг муҳим функцияларидан бири кўзда тутилмаган йўқотишлар ҳолати учун заҳиралар шакллантиришдир.

Тижорат банкининг зарарсиз фаолияти унинг молиявий асосини мустаҳкамлайди ва аксинча узоқ муддат мобайнида зарар билан фаолият кўрсатиш банкни банкротликка олиб бориши мумкин.

Банклар муомала соҳаси корхонаси сифатида ўз фойдасини банк операцияларининг натижаси бўлган банк маҳсулотини сотиш асосида шакллантиради. Банк фаолиятининг фойдалилик даражаси банк фаолияти характери, ихтисослашуви, унинг капиталининг катталиги, структураси ва филиалларининг мавжудлиги ҳамда мустақиллик даражасига боғлиқ.

Банк фаолиятининг фойдалилиги рентабелликнинг муҳим кўрсаткичлари мажмуи билан аниқланади. Бу кўрсаткичларга: капиталга фойда меъёри, ялпи активларнинг даромадлилиги ва фойдалилиги, соф фоиз маржа, фоизсиз юк, активлар тизими ва “ишловчи” активлар салмоғи, пасивлар тизими ва тўпланадиган пасивлар салмоғи, ишловчи активларнинг даромадлилиги, фоизли ташланма киради.

Ички таҳлил нуқтаи-назаридан фаолиятнинг молиявий ишончлилиги ва рентабеллик таҳлили жуда муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон

иқтисодиётида мавжуд бўлиб турган маълум даражадаги инфляция шароитида фойдалилик таҳлилининг долзарблиги янада ошади.

Тижорат банклари фойдасининг камайишига сабаб бўлувчи омилларга қуйидагилар киради:

- баланснинг нои, бунда ликвидлик камомадини тўлдириш учун қўшимча кредит ресурсларини жалб қилиш зарурати туғилади;

- депозитларнинг барқарор эмаслиги;

- инфляциянинг ўсиши ва бу орқали тартибга солувчи талаблар жумладан, юқори мажбурий захиралар талаби таъсири остида бўлган фоиз маржасининг пастлиги;

- даромад келтирувчи активларнинг ноқулай структураси, жумладан, кам даромад келтирувчи кам баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар, фоизсиз ссудалар салмоғининг юқорилиги ва тўловли пассивлар. Масалан, ресурслар таркибида баҳоси юқорироқ бўлган кам баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар салмоғининг юқорилиги;

- фоизсиз даромадлар ва фоизсиз харажатларнинг салбий нисбати;

- маъмурий-хўжалик харажатларининг мақсадга мувофиқ бўлмаган юқори даражаси;

- кредит портфелида муддати ўтган кредитлар салмоғининг юқорилиги ва берилган кредитларнинг фойдаланиш ҳамда қайтарилиш муддатларини узайтириш билан боғлиқ йўқотишлар;

- қимматбаҳо қоғозлар қийматининг тушиши; солиқлар даражасининг юқорилиги;

- мувозанатлаштирилмаган фоиз сиёсати;

- ҳажми ва миқдори жиҳатидан ўз капитали миқдорини чегараловчи асосланмаган юқори даражада хатарли бўлган банк фаолиятини юритиш киради.

Бу мақсадларда тижорат банклари доимо ўз капиталини ошириб бориши бошқа корхоналар ва ташкилотлардан жалб этилган маблағ ва ўз маблағлари ўртасидан оптимал нисбатни таъминлаши, банкнинг оборотида

бўлган узоқ муддатли «ишончли» ва «арзон» кредит ресурсларини шакллантиришга интилиши керак. Тижорат банклари Кредит сиёсатини тўғри ишлаб чиқиши, кредит ресурсларини фойда келтирадиган соҳаларга қўйиши, ресурсларини жалб этишда кредит қўйилмалар ҳажми ва уларни муддатига этибор бериш, ликвид активларнинг ҳажмини ошириш билан банк активларининг оптимал структурани шакллантиришига эришиш лозим.

Тижорат банкларининг даромади банк фаолиятининг кредит бериш, дисконт фаолияти, траст (ишонч) хизмати кўрсатиш, банкларнинг кафолатлаш фаолияти, қимматли қоғозлар билан операциялар, депозитларни қабул қилиш ва уларнинг ҳисобини юритиш билан боғлиқ фаолият, бошқа банклар билан вакиллик муносабатларига асосланган фаолият, ноанъанавий хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ фаолият ва бошқа фаолият турлари натижасида шаклланади.

Ҳозирги кунда Республикамиз банк тизимида мижозларни ҳамда бошқа банкларни кредитлаш тижорат банклари даромадининг асосий қисмини ташкил этади. Кўпгина банклар қисқа, ўрта ва узоқ муддатларга мавжуд маблағларини кредитга бериб, турлича фоиз ставкалар ўрнатган ҳолда даромад оладилар.

Тижорат банкларининг даромадларини таҳлил қиладиган бўлсак, банк даромадлар қуйидаги 2 та йирик гуруҳга ажратилиб таснифланади:

12-расм. Тижорат банклари даромадаларининг таснифи³⁵.

³⁵ Ё. Абдуллаев, Т.Қоралиев ва б. «Банк иши» Т.: «Iqtisod-Moliya», 2010 йил.

Ҳар бир тижорат банклари ўз фаолиятларини олиб боришдан мақсади юқори даромад олишга қаратилган. Бу даромадларни кўпайтириш йўллари тижорат банклари ўзлари мустақил равишда белгилайдилар.

Фоизли даромадлар олдиндан шартнома асосида белгиланган фоиз ставка бўйича ҳисобланади. Булардан асосийлари мижозларнинг мажбуриятлари бўйича олинган даромадлар, мижозларнинг мажбуриятлари бўйича банкнинг қопланмаган акцептлари бўйича олинган даромадлар, ссудалар ва лизинг операцияларидан олинган даромадлар, РЕПО операцияларидан олинган даромадлар ва кредит бўлиб банклар ўз капиталини тезроқ кўпайтириш мақсадида, жалб қилинган маблағлардан самарали фойдаланиш ва улардан фойдалганда кўпроқ фойда олиш учун, қисқа муддатли кредитга кўпроқ маблағ йўналтиради. Чунки бу қисқа муддатли кредит жуда оз фурсатда яна банкка қайтиб у бўйича ҳисобланган фоизлар ҳам банк даромадига келиб тушади.

Тижорат банкининг даромадлари манбалари ичида активлари асосий ўринни эгаллайди. Даромад келтиришига қараб банк активлари: даромад келтирувчи активлар ва даромад келтирмайдиган активларга бўлинади.

Даромад келтирувчи активларга қуйидагилар киради:

- а) барча берилган кредитлар жумладан, банклараро кредитлар;
- б) ўз инвестициялари;
- в) хазина векселлари;
- г) давлат облигациялари;
- д) қимматли қоғозлар.

Даромад келтирмайдиган активларга эса:

- а) пул активлари гуруҳи;
- б) асосий воситалар;
- в) капитал харажатлар;
- г) барча моддий активлар ва бошқа активлар;
- д) номоддий активлар киради.

Банк тизими барқарорлиги асосан банкларнинг умум эътироф этилган самарадорлик кўрсаткичлари билан белгиланади. Мазкур кўрсаткичларнинг талаб даражасида бўлиши банкларнинг даромадлилигини таъминлаш билан бирга уларнинг молиявий барқарорлигини ҳам таъминлайди.

Тижорат банклари активларининг даромадлилигини тавсифлаш учун куйидаги кўрсаткичлардан фойдаланилади³⁶:

1. **Активларнинг ўртача рентабеллиги** - фойданинг ўртача тортилган активларга нисбати орқали аниқланади –(**ROA**).

ROA	=	Соф фойда	≥ 0,5-1,0%
		Жами активлар	

2. **Банк капиталнинг ўртача рентабеллиги** - фойданинг ўртача тортилган хусусий капиталга нисбати орқали аниқланади –(**ROE**).

ROE	=	Соф фойда	≥ 10,0%
		Хусусий капитал	

3. **Соф фоизли спрэд коэффиценти**– олинган фоизли даромадларнинг кредит портфелига нисбатининг фоиздаги ифодасидан тўланган фоизли харажатларнинг фоиз тўланадиган депозитлар суммасига нисбатининг фоиздаги ифодасини айириш орқали аниқланади - (**СФСК**).

СФСК =	Олинган фоизли даромадлар x 100 %	-	Тўланган фоизли харажатлар x 100 %
	Кредит портфели		Фоиз тўланадиган депозитлар суммаси

³⁶ Ё. Абдуллаев, Т.Қоралиев ва б. «Банк иши» Т.: «Iqtisod-Moliya», 2010 йил.

Ушбу коэффициент фоиз келтирадиган активлар билан фоиз тўландиган пассивлар ўртасидаги нисбатнинг ҳақиқатдаги даражасини кўрсатади. Жаҳон банки эксперларининг тавсиясига кўра тижорат банкининг капитали, трансакцион депозитлар ва фойда ҳисобидан ташкил қилинган заҳиралар мазкур коэффициенти ҳисоблашда қўлланилмаслиги лозим. Соф фоизли спрэд коэффициентнинг норматив даражаси жаҳон банкининг экспертлари томонидан 1,25 фоиз қилиб белгиланган.

4. Соф операцион маржа коэффициенти (СОМК)

Бу коэффициент қуйидагича ҳисобланади.

СОМК =	$\frac{\text{ДКА} + \text{ХБОТ} \times 100 \%}{\text{ЖМА}}$	-	$\frac{\text{ФХ} \times 100 \%}{\text{ЖММ}}$

Бу ерда:

ДКА – даромад келтирадиган активлар;

ХБОТ – хизмат бўйича олинган тўловлар;

ЖМА – жами молиявий активлар;

ЖММ – жами молиявий мажбуриятлар;

ФХ – фоизсиз харажатлар.

Бу коэффициент даромад келтирадиган активлар ва хизмат бўйича олинган тўловларни йиғиндисига жами молиявий активларга нисбати ва фоизсиз харажатларни жами молиявий мажбуриятларга нисбати ўртасидаги фарқ даражаси соф операцион маржа коэффициентини ифодалайди.

III боб. Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари и даражасини ошириш йўллари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги “2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислох қилиш, унинг барқарорлигини ошириш ва юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги ПҚ-1438-сонли қарорига мувофиқ, тижорат банкларининг капиталлашув даражаси, барқарорлиги ва ликвидлилигини ошириш устувор йўналишлардан бири этиб белгиланди. Биргина тижорат банклари капиталлашув даражасини ошириш ва ликвидлилигини таъминлаш борасида қуйидаги вазифалар белгилаб берилди:

- Базель қўмитаси томонидан белгиланган халқаро андозалар талабларига асосан тижорат банкларининг янада капиталлашуви, ушбу соҳага хусусий капитални жалб қилиш, ресурс базаларини ошириш, активлар сифатини яхшилаш, банк ишини такомиллаштириш ҳисобига банкларнинг молиявий барқарорлигини ва ини ошириш;

- банк назорати тизимига, капитал етарлилигига бўлган талабларни такомиллаштиришни, кутилаётган йўқотишлар модели асосида эҳтимолий йўқотишларга заҳираларни шакллантиришни кўзда тутувчи Базель қўмитасининг янги тавсияларини тадбиқ этиш;

- 2011-2015 йиллар мобайнида тижорат банкларининг ялпи капиталини қўшимча акциялар чиқариш ҳисобидан ўртача 2,1 марта кўпайтириш;

- банк тизими устав капитали таркибида нодавлат сектори улушини янада ошириш бўйича комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- 2011-2015 йилларда аҳоли ва хўжалик субъектларининг тижорат банкларидаги депозитлари ҳажмини 2,5 мартага ошириш;

- 2011-2015 йилларда тижорат банклари томонидан корхоналарни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича инвестициявий лойиҳаларни ва иқтисодиётнинг реал сектори тармоқларини кредитлаш ҳажмини 2,8 мартага ошириш;

- 2011-2015 йилларда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш ҳажмларини 2,7 баробарга кенгайтириш;

- банклар капитали, активлари, бошқаруви, даромадлари, мажбуриятларининг сифати ва даражасини холис баҳоланишини таъминловчи CAMEL(S) тизимининг янги талқинини тадбиқ қилишни кўзда тутган ҳолда тижорат банкларининг молиявий ҳолатини баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш;

- тижорат банкларида ҳисоб ва ҳисоботнинг замонавий технология ва услубларини янгича ёндошувларини шакллантириш ва жорий этиш, молия-банк ахборотлари сифат даражасини ошириш, етакчи халқаро рейтинг ташкилотлари талабларига мувофиқ ундан кенг фойдаланиш имкониятларини яратиш;

- етакчи халқаро рейтинг компаниялари томонидан қўлланиладиган ва алоҳида банклар ва бутун банк тизимининг бутун жаҳонда қабул қилинган баҳолаш кўрсаткичларининг янада юқори даражасига чиқиш йўлидаги илгарилашларини холисона баҳолаш имкониятини берувчи халқаро меъёр, мезон ва андозалар асосида тижорат банклари фаолиятини ва бутун молия-банк тизимини таҳлил қилиш ва баҳолашнинг замонавий тизимини жорий қилиш;

- ҳар чоракда банк Кенгаши йиғилишларида банк Бошқарув раиси ва аъзолари, Ички аудит бўлими раҳбарларининг банк активлари, кредит ва инвестиция портфеллари ҳолати, банк капиталини ўсишини таъминлаш, даромадлилик ва ликвидлилик кўрсаткичлари, шунингдек банк тизими олдига қўйилган бошқа устувор вазифаларнинг ижроси тўғрисидаги масалалар бўйича ҳисоботларини кўриб чиқиш ва бошқалар.

Тижорат банки ликвидлиликни оширишда аввало балансининг актив қисмида банк ликвидлилик рискинни бошқариш учун сотилиши осон бўлган акцияларни, масалан ДҚМО ни харид қилиш ёки уларга эгалик қилиш ёхуд захираларни кўпроқ ташкил қилиш ва сотилиши қийинчилик туғдирмайдиган пул маблағларига айлантириш кўп вақтни олмайдиган қисқа муддатли қўйилмаларни амалга ошириш йўли билан эришиш мумкин.

Банкларнинг ликвидлигини оширишда аввало жорий ликвидлилик ҳолат баҳоланади, сўнгра ресурсларга бўлган талабнинг даврий ўзгариб туриши, ресурсларга бўлган талабларнинг мўлжалланаётган ўзгаришлари, зарур ресурслар манбалари ўрганиб чиқилади. Бундан ташқари, раҳбарият банклараро бозорда активларни сотиш ва харид қилишни ёки бошқа манбаларни танлаши лозим, бунда албатта жалб этилаётган ресурслар таннархи ва сифатига аҳамият бериш ўринли. Чунки, банк активларининг сифати ҳам банк ликвидлигига таъсир кўрсатади. Банкда муаммоли кредитлар, муддати ўтган, фойда келтирмайдиган кредитлар салмоғининг юқорилиги, пул маблағлари ҳаракатининг камлиги банк ининг тушиб кетишига олиб келиши мумкин, шу туфайли банк фаолиятининг барқарор ва ликвид бўлиши унинг ресурсларининг манбалари ва ҳажмига, ресурсларни ташкил қилишда диверсификация усулидан фойдаланганлигига ҳам боғлиқ. Агар, тижорат банки маблағларининг асосий қисмини санокли ихтисослашган ёки йирик объектлар маблағлари ёки давлатнинг маблағлари ҳисобидан ташкил қиладиган бўлса, банкнинг шу субъектлар депозитларига қарамлигини кўрсатади ва субъектлар томонидан турли хил бюджет тўловларини амалга ошириш, иш ҳақи тўлаш бўйича депозитдан маблағлар олиши банкнинг ликвидлилик рискин шунча юқори бўлишига олиб келади.

Ундан ташқари, банк ликвидлиги банкнинг капитали ва фойдалилигини ҳисобга олган ҳолда банкнинг умумий молиявий ҳолати ҳам таъсир кўрсатади. Банкнинг молиявий ҳолати ёмон бўлса, талаб

килинаётган воситаларни юқори нархда олиш ёки банклараро бозорга кира олмаслиги мумкин.

Банк назорати бўйича Базель қўмитасининг “Базель-3” дея аталмиш янги талабларининг муҳим таркибий қисми ҳисобланган “Ликвидлилик рискани ўлчаш, стандартлар ва мониторингбўйича халқаро ёндашувлар” номли ҳужжатда тижорат банклариликвидлигини тартибга солишни тубдан ислоҳ қилиш бўйича янгичаёндашувлар берилган³⁷.

Банк назорати бўйича Базель Қўмитаси томонидан янгидан қабул қилинган Базель III тавсияларига мувофиқ тижорат банкларининг капитал етарлилигига нисбатан талабларни ошириш, тижорат банклари таркибида уларнинг инқироз ҳолатлари таъсирига барқарорлигини таъминлайдиган барқарорлаштириш заҳираларини яратиш ҳамда барқарор равишда банкларнинг ликвидлигини таъминлаш мақсадида 2012 йил давомида Ўзбекистон Республикаси Марказий банк томонидан Жаҳон банки ва Халқаро валюта фондининг халқаро экспертлари билан биргаликда банк назоратига оид меъёрий ҳужжатларни халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш ишлари олиб борилди.

Натижада 2012 йил 29 декабрда Марказий банк Бошқарувининг “Тижорат банклари ликвидлигини бошқаришга бўлган талаблар тўғрисида”ги Низомга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги 36/1-сонли Қарори³⁸ қабул қилинди. Мазкур Низомга банк назорати бўйича Базель Қўмитасининг янги тавсиялари асосида тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритилган бўлиб, улар босқичма-босқич амал қила бошлайди.

Ушбу Қарорга асосан тижорат банклари ликвидлигига нисбатан кўйидаги янги талаблар белигаланани:

1. Жорий ликвидлилик коэффиценти (Liquidity Coverage Ratio (LCR)) – 2015 йил 1 январдан бошлаб:

³⁷ “International Framework for Liquidity Risk Measurement, Standards and Monitoring”, Basel Committee on Banking Supervision, December 2009 // www.bis.org.

³⁸ www.cbu.uz – ЎзР МБ нинг расмий веб-сайтидан.

$K_{\text{ЖЛ}}$	=	Юқори ликвид активлар	$\geq 100\%$
		Муддатсиз ва муддати 30 кунгача бўлган мажбуриятлар	

Ушбу формуладан кўриниб турибдики, банкнинг юқори ликвидли активларининг муддатсиз ва муддати 30 кунгача бўлган мажбуриятларига нисбати 100 фоиздан кам бўлмаслиги лозим.

2.Соф барқарор молиялаштириш коэффиценти (The Net Stable Funding Ratio (NSFR)) – 2018 йил 1 январдан бошлаб:

$K_{\text{СБМ}}$	=	Мавжуд барқарор молиялаштириш манбалари	$\geq 100\%$
		Талаб қилинадиган барқарор молиялаштириш маблағлари	

Ушбу формуладан кўриниб турибдики, банкнинг мавжуд барқарор молиялаштириш манбаларининг талаб қилинадиган барқарор молиялаштириш маблағларига нисбати 100 фоиздан кам бўлмаслиги лозим.

Бунда, мавжуд барқарор молиялаштириш манбалари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- банк капиталининг умумий суммаси;
- 365 кун ва ундан юқори муддатда қайтарилиши лозим бўлган банкнинг мавжуд мажбуриятлари;
- қайтариш муддати мавжуд бўлмаган ва/ёки қайтариш муддати 365 кундан кам бўлган бошқа депозитлар ҳамда қарз маблағлар суммасининг 30 фоизини ўз ичига олади.

Бунда, талаб қилинадиган барқарор молиялаштириш маблағлари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- қайтарилиш муддати 365 кун ва ундан юқори муддатли бўлган банкнинг жами активлари;

- суд жараёнида кўриб чиқилаётган ва/ёки ўрнатилган тартибда суд ажрими чиқарилмаган активлар суммаси;
- қайтарилиш муддати 365 кундан кам бўлган бошқа активлар суммасининг 30 фоизини ўз ичига олади (юқори ликвидли активлар бундан мустасно).

Бундан ташқари, 2012 йил 29 декабрда Марказий банк Бошқарувининг “Тижорат банклари капиталининг етарлилигига кўйиладиган талаблар тўғрисида”ги Низомга тегишли ўзгартириш ва кўшимчалар киритиш тўғрисидаги 36/2-сонли Қарори³⁹ қабул қилинди. Ушбу Низомга ҳам банк назорати бўйича Базель Қўмитасининг янги тавсиялари асосида тегишли ўзгартириш ва кўшимчалар киритилган бўлиб, улар босқичма-босқич Ўзбекистон Республикаси банк тизимида жорий этилиб боридлади.

Хусусан, янги тартибга асосан банк баланси активларининг таваккалчилик даражаси беш гуруҳга бўлиниб, 0-, 20-, 50-, 100-, ва 150-фоизлик таваккалчилик коэффициентлари жорий қилинди. Яъни, суд жараёнидаги ва белгиланган тартибда ундирилмаган активларга 150 фоизли таваккалчилик даражаси қўлланилади.

Янги талабларга асосан, 2015 йил 1 январдан бошлаб банк капитали етарлилигининг энг кам даражаси банкнинг кредит таваккалчилиги суммаси билан бирга банкнинг операцион ва бозор таваккалчиликларини ҳам ҳисобга олади.

Операцион (ОТ) ва бозор (БТ) таваккалчилиги суммалари қуйидагича аниқланади:

а) $ОТ = 10 X$ (банкнинг охириги уч йиллик ялпи даромади суммасининг ўратачаси X 15 фоиз);

б) $БТ = 10 X$ (очиқ валюта позициясини йиғма миқдори X 10 фоиз).

³⁹ www.cbu.uz – ЎзР МБ нинг расмий веб-сайтидан.

Бунда, Ялпи даромад = фоизли даромадлар – фоизли харажатлар + бошқа даромадлар.

2016 йил 1 январдан бошлаб регулятив капиталнинг етарлилик коэффиценти (K1)нинг энг кам даражаси 0,115 (11,5 фоиз) миқдорида ўрнатилади.

Капитал етарлилиги коэффиценти	=	Регулятив капитал	≥11,5%
		Рискка тортилган активлар	

Шу билан бирга, биринчи даражали капиталнинг етарлилик коэффиценти 2016 йил 1 январдан бошлаб K2 нинг энг кам даражаси 0,075 (7,5 фоиз) миқдорида ўрнатилади.

1-даражали капитал етарлилиги коэффиценти	=	1-даражали капитал	≥7,5%
		Рискка тортилган активлар (кредит rischi +бозор rischi+операцион риск)	

Тижорат банклари 2019 йил 1 январдан бошлаб эса K1 нинг энг кам даражаси таваккалчиликка тортилган активларнинг 3 фоизи миқдоридаги консервацияланган капитал буферини ҳисобга олган ҳолда 0,145 (14,5) фоиз миқдорида таъминлашлари лозим.

Капитал етарлилиги коэффиценти	=	Регулятив капитал	≥14,5%
		Рискка тортилган активлари (кредит rischi + операцион риск +бозор rischi)	

Консервацияланган капитал буфери таваккалчиликка тортилган активларнинг 3,0 фоизи миқдоридаги кўшимча захира ҳисобланади. Ушбу захирани ташкил этишдан мақсад, банклар молиявий ва иқтисодий танглик

даврида йўқотишларни амортизациялаш учун фойдаланиладиган захира капитали мавжудлигининг кафолатидир.

Ушбу янги ўзгаришларнинг киритилиши, албатта, банк назоратига оид меъёрий ҳужжатларнинг халқаро стандартлар асосида такомиллашишига олиб келади. Лекин масалага бошқа томондан ҳам караш лозим. Рискка тортилган активларни ҳисоблашда янги рискларнинг кўшилиши банк капитали етарлилиги кўрсаткичининг кескин тушиб кетишига олиб келади. Чунки операцион рискка тортилган активлар миқдори кўпчилик тижорат банкларида катта суммани ташкил этиши мумкин.

АҚШнинг Молиявий Муассасалар Устидан Назорат Бўйича Федерал Кенгаши (Federal Financial Institutions Examination Council - FFIEC) томонидан ишлаб чиқилган ва 1979-йил 13-ноябрда расман киритилган, инглиз тилидаги “Capital adequacy”, “Assets quality”, “Management”, “Earnings”, “Liquidity” - (капитал, активлар сифати, бошқарув, даромад ва ликвидлилик) сўзларининг бош ҳарфлари билан номланувчи CAMEL – банк фаолиятига рейтинг баҳолари бериш бўйича янги агентликлараро тизим жорий қилинди. 1997-йил 1-январдан бошлаб бу рейтинг тизими CAMELS деб номлана бошлади. Яъни “S – Sensitivity to risks” – рискларга таъсирчанлик даражаси ҳам баҳоланадиган бўлди.

Ўзбекистон Республикаси банк тизимида ҳам ушбу чоратadbирларининг босқичма-босқич татбиқ этилиши Республикамиз тижорат банклари томонидан Базель кўмитасининг янги талабларини тўлиқ бажарилишига, капитал етарлилиги кўрсаткичининг кескин равишда пасайиб кетмаслигига ва банкларнинг жорий ликвидлилик меъёрларини барқарор равишда таъминлашига имкон беради.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Тижорат банклари ликвидлилигини таъминлаш, уни талаб даражасида ошириш, ва шу билан биргаликда, кутилаётган даромадга эга бўлиш кучли ликвидлилик стратегиясини талаб этади, яъни тижорат банки бир вақтнинг ўзида ликвидлиликка эришган ҳолда максимал даромад олишнинг самарали позициясига эга бўлиши лозим.

Банк раҳбарияти ликвидлиликни режалаштириши ҳамда банкнинг қисқа муддатли мажбуриятларини уларни қайтариб олишда тўлашга етарли даражада нақд пул ва қисқа муддатли активларга эга бўлиши лозим.

Етарли ликвидлиликнинг таъминланиш зарурияти сабабли тижорат банки фойда олишга бўлган интилишни мувозанатда сақлаб туриши лозим ҳамда банки ҳеч қачон даромадлиликни ошириш эвазига ликвидлиликни суистеъмол қилмаслиги лозим.

Битирув малакавий ишим давомида фойдаланилган назарий маълумотлар ва таҳлил қилинган амалий маълумотлар асосида қуйидаги хулоса ва таклифларни келтириб ўтишим мумкин:

1. Тижорат банклари талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар ҳажмини камайтиришга ва муддатли депозитлар ҳажмини оширишга жиддий эътибор қаратишлари лозим. Тўғри бугунги кунда банклар учун энг арзон ресурс бу миждозларнинг талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитларидаги маблағлардир. Талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитлар хатто капитал ресурсларидан ҳам арзон, шу билан бирга трансформация rischi энг юқори бўлган ресурс ҳисобланади.

Шунинг учун тижорат банклари жорий ликвидлилик коэффициентини 2015 йил 1 январдан бошлаб 100 фоиз таъминлашлари лозимлигини ҳисобга олиб, 2013-2014-молиявий йиллар давомида тижорат банклари миждозларига талаб қилиб олингунча сақланадиган депозитларидаги маблағларини муддатли депозитларга жойлаштиришини таклиф қилишлари лозим.

2. Марказий банк мажбурий захира талабномасининг тижорат банкларининг ликвидлилигига нисбатан салбий таъсирининг мавжудлиги.

3. Бугунги кунда тижорат банкларининг депозитлар бўйича мажбурий захирага тортилган ресурслари билан бирга, банкнинг кредит портфелидаги муаммоли активлари бўйича эҳтимолий йўқотишларга қарши ташкил қилинадиган махсус захиралари ҳам Марказий банк томонидан мажбурий захиралар ҳисобрақамларига олиб қўйилмоқда.

Банклар балансидаги мавжуд активларининг сифатлилигини доимий назорат қилиб боришлари лозим. Акс ҳолда банкларда мавжуд юқори ликвидли активларидан тўлиқ фойдалана олмаслик rischi юзага келиши мумкин.

4. Банк тизими ликвидлилигини таъминлаш ва монетизация коэффицентини янада ошириш мақсадида Марказий банк томонидан тижорат банкларига овердрафт, овернайт, ломбард кредити каби қайта молиялаш кредитлари таклиф қилиниши лозим. Бу усул юқорида қайд қилинган муаммоларни ҳал қилиш имконини беради.

5. Ханузгача мамлакатимизда нақд ва нақдсиз пул баҳолари ўртасида фарқ мавжуд бўлиб, нақд пуллар кўпроқ жозиблага эга ва аҳоли банкдан ўз маблағларини нақд ҳолда олишга ҳаракат қиладилар ва банкни тезкор равишда қўшимча нақд пулларни жалб этишга ундайдилар. Бундан ташқари, банк тизимидан ташқарида шахсий истеъмол учун пул массасининг мавжудлиги нақд ва нақд пулсиз маблағларини унификациялашга жиддий салбий таъсир кўрсатмоқда.

6. Тижорат банклари асосий ресурс таъминотчилари билан яхши, мустаҳкам ва узоқ алоқада бўлишга ҳаракат қилишлари зарур, яъни банк ва тўловга лаёқатли мижозларни фақатгина мажбурият шартномаси боғлаб туриши керак эмас, чунки исталган пайтда банк учун муҳим мижозлар ҳисобрақамларини бошқа банкка ўтказишлари мумкин.

7. Республикамиз тижорат банклари активларининг умумий ҳажмида юқори ликвидли қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар

салмоғининг кичик эканлиги ва Тижорат банкларининг юқори ликвидли қимматли қоғозларга қилинган инвестициялари ҳажмини ошириш мақсадида, биринчидан, ҳукумат ва Марказий банк томонидан эмиссия қилинадиган қимматли қоғозлар ҳажмини ошириш лозим; иккинчидан, тўлови ҳукумат томонидан кафолатланган корпоратив қимматли қоғозларни муомалага киритиш зарур ва улар Марказий банк томонидан юқори ликвидли актив сифатида тан олиниши лозим.

8. Юқорида айтиб ўтганимдек, Республикамизнинг барча тижорат банкларида юридик шахслар муддатли депозитлари ҳажмининг жами депозитлар таркибидаги улуши жуда паст даражада. Ликвидлиликни даражасини оширишда эса муддатли депозитлар ҳажмини ошириш зарур. Тижорат банкларининг муддатли депозитлари миқдорини ошириш йўли билан уларнинг ресурс базасини мустаҳкамлаш мақсадида:

а) юридик шахсларнинг муддатли депозитларига тўланадиган фоиз ставкаларининг ижобий даражасини таъминлаш ва асосан 1 йилдан ортиқ муддатларга муддатли депозитлар жалб қилиниши лозим;

б) аҳолининг муддатли омонатларининг ҳажмини янада ошириш, банкдан ташқари пул айланишини қисқартириш ва шу йўллар орқали тижорат банкларида нақд пул етишмаслигига барҳам бериш лозим.

9. Тижорат банклари ўз фаолиятларини банклар ликвидлиликни қоплаш ва соф барқарор молиялаштириш меъёрларга мувофиқлаштириш учун маълум вақтга эга бўлиши ва банкнинг ривожлантириш стратегияларини янги талабларни инобатга олган ҳолда ишлаб чиқиши лозим. Ушбу меъёрларнинг жорий қилиниши тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги ва уни ошириш имкониятларини яратади, пировардида тижорат банкларининг омонатчилари ва кредиторларининг манфаатларини янада ҳимоя қилинишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида”ги Қонуни. 1995 йил 21 декабр.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонуни. 1996 йил 25 апрел.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Банк сирини тўғрисида”ги Қонуни. Т. “Адолат” 2013 й
4. Ўзбекистон Республикасининг “Электрон тўловлар тўғрисида”ги Қонуни. 2005 йил 16 декабр.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни. 2002 йил 5 апрель.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Банк сирини тўғрисида”ги Қонуни. 2003 йил 30 август.
7. Ўзбекистон Республикасининг “Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида”ги Қонуни. 2008 йил 22 июль.
8. Ўзбекистон Республикаси Марказий банк Бошқаруви томонидан 1998 йил 2 ноябрда тасдиқланган “Тижорат банкларини бошқаришга бўлган талаблар тўғрисида”ги 421-сонли Низом.
9. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг “Тижорат банкларида касса ишини ташкил этиш, инкассация ва қимматликларни ташишга доир” 534-сонли Йўриқномаси. 2008 йил 17 май.
10. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг “Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан тижорат банкларига қайта молиялаш кредитларини бериш тартиби тўғрисида”ги 619-сонли Низоми. 2011 йил 22 январ.
11. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг “Тижорат банкларининг Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида депозитга ўтказиладиган мажбурий резервлари тўғрисида”ги 2009 йил 15 августдаги 701-сонли Низоми.

12. Каримов И.А. «Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида». Тузувчи Муллажанов Ф.М -Т.: «Ўзбекистон» 2011 йил.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги «2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислох қилиш, унинг барқарорлигини ошириш ва юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида»ги ПҚ-1438-сонли Қарори.

14. Каримов И.А. «2014-йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади». Т.: «Ўзбекистон» 2014 й.

15. Каримов И.А. "2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари"га бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. 2013 йил 21 январ.

16. Каримов И.А. «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари». - Т.: «Ўзбекистон» 2009 йил.

17. Каримов И.А. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. Т.: «Ўзбекистон» 2012 й.

18. Каримов И.А. «Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади». - Т.: «Ўзбекистон» 2011 йил.

19. Каримов И.А. «Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъят билан давом эттириш». - Т.: «Ўзбекистон» 2013 йил.

20. Абдуллаева Ш.З. «Пул, кредит ва банклар». Дарслик. - Т.: "Молия" 2007 йил.

21. Абдуллаева Ш.З. «Банк иши». Дарслик. - Т.: ТМИ, 2010.

22. Абдуллаева Ш.З. “Халқаро валюта ва кредит муносабатлари. -Т.: ТМИ”, 2006 йил.
23. Ё.Абдуллаев, Т.Қоралиев ва б. “Банк иши”. Ўқув қўлланма. -Т.: “Иқтисод-Молия”, 2010 йил.
24. Норқобилов С.Х. “Халқаро амалиётда банк назорати”. Магистрлар учун дарслик.- Т.: “Иқтисод-Молия”, 2007йил.
25. Саттаров О.Б. “Тижорат банклари ликвидлилини бошқариш”. Монография-Т.: “Extremum Press”, 2010 йил.
26. Муллажонов Ф. “Ўзбекистон Республикаси банк тизими”. - Т.: «Ўзбекистон» 2010 йил.
27. Тоймухаммедов И.Р. “Банк иши” -Т.: ТДИУ, 2011 йил.
28. Лаврушин О.И. “Банковское дело”. Москва 2014 йил.
29. Питер С.Роуз “Банковский менеджмент”. Москва 2011 йил.
30. Жарковская Е.П. “Банковское дело”. Ўқув қўлланма. –М., 2010 йил.
31. Колчина Н.В. “Финансы предприятий”. Ўқув қўлланма. –М., 2005 йил.
32. Батракова Л.Г «Анализ процентной политики коммерческого банка», Москва «Голос», 2008.
33. Бланк И.А. «Управление активов банка» М. 2006
34. Панова Г.С «Кредитная политика коммерческого банка» М.: 2010
35. Ольшанный А.И «Банковские кредитование» М.: 2008
36. Стоянова Е.С. «Финансовый менеджмент» М.: 2010
37. ОАТ «Туронбанк» йиллик хисобот маълумотлари. 2013-2014 йиллар.
38. АТИБ «Ипотекабанк» йиллик хисобот маълумотлари 2013-2014 йиллар.
39. “Бозор, пул ва кредит” журнали. 5-сон, 2013 йил.
40. “Молиячи” журнали. 2013 йил.

41. “Банк ахборотномаси” газетаси. 2013 йил 17, 31,34 сонлари, 2014 йил 17,18 сонлари.

42. Интернет сайтлари:

www.cbu.uz- ЎзР МБнинг расмий веб-сайти;

www.ahbor.uz – “Ahbor-reyting” РАнинг расмий веб-сайти;

www.ipotekabank.uz – АИТБ “Ипотекабанк” нинг расмий веб-сайти;

www.bankir.uz - норасмий веб-сайт;

www.lex.uz- ЎзР Миллий қонунчилик тизимининг веб-сайти;

www.uzreport.com-ЎзР Ҳисоботлар тизимининг веб-сайти;

www.bis.org – Халқаро Базель Қўмитасининг расмий веб-сайти;

www.imf.org – Халқаро Валюта Фондининг расмий веб-сайти;

www.worldbank.org – Жаҳон банкининг расмий веб-сайти.